KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Klára Buzássyová, Adriana Ferenčíková, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, František Kočiš, Ivan Masár, Ján Oravec, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Jozef Ružička, Anna Rýzková, Ján Sabol

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 20 — ČÍSLO 6

OBSAH

KRÁĽ, Á.: Jazyk a reč ako jednota ideálneho a materiálneho 193
MLACEK, J.: Zmeny zloženia frazémy v texte 197
UHLÁR, V.: Odkedy je miestny názov *Bratislava* 205

Diskusie

ČERNÝ, V. A. — TOKÁR, M.: Znova o prepisovaní vlastných mien v prekladoch z gruzínskej literatúry 210
HORECKÝ, J.: Ešte raz o prepisovaní vlastných mien z gruzínčiny 214

Rozličnosti

Zádrh a zádrheľ. L. Dvonč 216
O názve jedného užitočného predmetu. M. Smatana . . 217

Správy a posudky

Blahoželáme docentke Anne Rýzkovej. V. Betáková . . 219
Zo školenia pracovníkov podniku Reštaurácie. I. Masár 220

Spytovali ste sa

Denticulus — dentikul. I. Masár 222
Ako sa volá malá kancelária? M. Považaj 223

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 20 — ČÍSLO 6

Jazyk a reč ako jednota ideálneho a materiálneho

ÁBEL KRÁĽ

1. Označenia *jazyk* a *reč* používame veľmi často a bez ťažkostí. Hovoríme *o slovenskom, ruskom... jazyku, o jazykovede* a *o Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave,* opytujeme sa *Čo je to za reč?,* konštatujeme *Už dávno som nepočul takú krásnu (hlúpu...) reč;* o niekom môžeme povedať, že *má prirodzený dar reči,* niekomu môžeme pripomenúť, že *človeka poznať po reči,* pri úvahe o tvorení zvukov reči konštatujeme, že *na reči sa zúčastňuje aj jazyk,* a vieme, že jestvujú *jazykové pravidlá.* No nemôžeme povedať, že *na jazyku sa zúčastňuje aj reč* ani *Už dávno som nepočul taký hlúpy jazyk* a nejestvuje *rečoveda.* Označenia *jazyk* a *reč* nemožno ľubovoľne zamieňať.

Podľa Slovníka slovenského jazyka (Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, zv. I., s. 639—640) jestvujú homonymá *jazyk* s významom „orgán ľudského tela" (s odvodenými významami) a *jazyk* s významami: *1.* sústava zvukových a lexikálno-gramatických prostriedkov, ktoré sú nástrojom styku ľudí, výmeny myšlienok a vzájomného dorozumievania, ľudská reč; *2.* (trochu zastaraný) súhrn vyjadrovacích prostriedkov, založených na celonárodnom jazyku a použitých s istým zámerom, v istej oblasti ľudskej činnosti, celkový spôsob vyjadrovania, reč, štýl. Podľa tohto slovníka (1963, zv. III. s. 708—709) označenie *reč* má tiež obidva tieto významy, no okrem nich aj významy: *3.* schopnosť človeka hovorením vyjadrovať myšlienky, city, názory a pod.; *4.* rozprávanie, hovorenie, hovor, rozhovor; *5.* rečnícky prejav, príp. aj *6.* význam „akýkoľvek dorozumievací prostriedok slúžiaci na vyjadrenie niečoho", napr. ako vo výraze *posunková reč.*

3., 4. a 5. význam označenia *reč* nie sú zameniteľné s označením

jazyk. To sú významy ako v spojeniach *stratil reč, dar reči* (význam 3), *súvislá reč* (význam 4) a *privítacia reč* (význam 5). Význam 3 (*dar reči*, resp. aj *porucha reči*) sa vzťahuje na činnosť rozprávania, na schopnosť (možnosť) vykonávať túto činnosť, posledný význam sa zasa vzťahuje aj na produkt tejto činnosti.

Naproti tomu prvý význam výrazu *jazyk* sa vzťahuje na predpoklad reči a prejavu reči navonok. Tento predpoklad (nemyslíme tu na fyziologický mozgový základ) spočíva v sústave prostriedkov na výkon reči a v návode (pravidlách) na túto činnosť. Jazyk v tomto význame nie je celkom zameniteľný ani s jedným uvedeným významom označenia *reč*, takže príslušný údaj Slovníka slovenského jazyka nie je celkom presný. Odráža sa v ňom jedna črta teórie spisovného jazyka rozpracúvaná v tridsiatych rokoch tohto storočia.

O čo vlastne ide?

Pri rozprávaní vyslovujeme hlásky, slabiky, slová, slovné spojenia, tvoríme vety a rady viet (textov). No vyslovujeme ich a manipulujeme s nimi podľa návodu a modelu, ktorý je v našom vedomí ako odraz spoločenského vzoru. Preto nemôžeme použiť rad hlások *r-a-k*, ani *l-a-k*, ani *ř-a-k* alebo *d-a-k*, keď myslíme na *mak*. Nemôžeme povedať *slovenské jazyk* ani *Vtáky sedel na strechou* ani *Strechou sedel vtáky na*. Čiže jestvuje istá množina prostriedkov na dorozumievanie artikulovanou rečou (v slovenčine napr. nejestvuje *ř* ani slovo *dak*) a isté zákonitosti a pravidlá, ako sa tieto prostriedky majú používať, aké vzťahy sú medzi nimi a ako do týchto vzťahov vstupujú. Na to ukazuje prvý význam označenia *jazyk*.

2. O takých veciach, ktoré sa skladajú z množiny prvkov, medzi ktorými sú isté vzťahy, hovoríme, že sú to systémy. Jazyk je systém. Je to organizovaná celosť rozčleniteľná na svoje skladobné prvky (hlásky, slová) so súborom pravidiel, podľa ktorých sa tieto prvky usúvzťažňujú, usporadúvajú.

Podstatu systému si môžeme vysvetliť na takom predmete, ako je automobil. Automobil je celosť skladajúca sa z častí, ktoré sú v usporiadaných vzťahoch. Takými časťami sú napr. motor, karoséria, riadenie a iné. No tieto časti sú tiež usporiadané celky. Napríklad v motorovej časti môžeme rozlíšiť splynovacie zariadenie, prevodovú časť, čerpadlo atď. Auto je supersystém skladajúci sa zo subsystémov a auto samo je tiež subsystémom vo vzťahu k vyššiemu systému, napr. k dopravnému systému.

Aj jazyk je systém. A je to zložitejší systém než auto. Pre človeka je aj podstatne dôležitejší. Subsystémom jazyka je napr. fonetický (resp. fonologický) systém, morfologický systém, vo fonetickom systéme by sme azda mohli rozlíšiť subsystém samohlások a spoluhlások, monoftongov, diftongov, krátkych a dlhých samohlások s istými vnú-

tornými vzťahmi, napr. medzi krátkymi (a dlhými) monoftongmi možno nájsť vzťah predných a zadných, vysokých a nízkych samohlások a podobne.

Jazyk sa prejavuje vo zvukovej reči. Zvuky reči vznikajú činnosťou rečových ústrojov. Majú také fyzické vlastnosti ako iné zvuky v prírode — ako zvukové vlny sa šíria prostredím a ako zvuky reči spájajú hovoriaceho s počúvajúcim. Dorozumievanie sa uskutočňuje tak, že zvuky reči prenášajú informácie.

3. Reč môžeme zaznačiť aj písomne. V písme (napr. v hláskovom písme) sa isté znaky vzťahujú na isté úseky alebo prvky reči, napr. na hlásky. Písmo zastupuje hovorenú reč, takže sa môžeme dorozumievať aj písaním a čítaním. No písmo je iba náhradou zvukovej reči. Predpokladá jestvovanie zvukovej reči, o ňu sa opiera.

Medzi tvarom písmena a zvukom istej hlásky niet prirodzenej, prírodnej závislosti. Poznáme tlačené písmeno a (ako je v tomto texte), poznáme *a* malé a veľké, hrubo a tenko, zvislo a šikmo (kurzívne) vytlačené, *a* môžeme napísať rukou, pričom môžeme použiť ceruzku, pero, štetec. Každý z nás píše inak. Atď. A predsa sa dorozumieme — len treba, aby sme v istom znaku rozpoznali písmeno *a* napriek všetkej osobitosti a zvláštnosti vnímaného znaku.

Tak je to aj so zvukovou rečou.

Každý z nás rozpráva inak. Rodičov, súrodencov, priateľov, známych poznáme podľa reči (zvukov reči) aj vtedy, keď ich nevidíme. Majú totiž svojské, individuálne a neopakovateľné zafarbenie reči a svojský spôsob reči. No obidvoje — hláska *a* i jej individuálne zafarbenie — jestvuje spolu. To značí, že pri dorozumievaní zvukovou rečou musí počúvajúci oddeliť informáciu, kto hovorí, od informácie, čo, ale aj ako hovorí, ba musí oddeliť aj iné informácie. Z experimentálnych záznamov reči vieme, že ten istý hovoriaci pri opakovanom použití tej istej hlásky vyslovuje vlastne vždy trochu iný zvuk, takže v slove *mama* je druhé *m* inakšie než prvé, a prvé *a* inakšie než druhé.

Náš sluch teda rozlišuje (oddeľuje) rozličné typy informácie — informáciu o hláskach, slabikách, slovách, vetách a intonačných typoch (to je tzv. jazyková informácia) od informácie o identite hovoriaceho, o tom, aký je jeho momentálny telesný a duševný stav, aký má postoj k počúvajúcemu a podobne (to je informácia nejazyková). Všetky informačné zložky nesie ten istý rad hlások, veď ani melódiu vety neintonujeme inak ako špecificky modulované slová a slabiky skladajúce sa z hlások. Všetko to jestvuje naraz, v tom istom a jedinom rade zvukov, ako jediná, komplexná a veľmi komplikovaná zvuková celosť.

Aby sme mohli identifikovať hlásku (fonému) *a* ako hlásku slovenčiny (fonému), musíme z tohto komplexu oddeliť príslušnú infor-

mačnú zložku. A aby sme mohli rozpoznať melódiu vety, musíme z radu hlások (slabík, slov) abstrahovať práve melodickú zložku. Aby sme mohli identifikovať postoj hovoriaceho k výpovedi a počúvajúcemu, jeho fyzický a psychický stav, musíme oddeliť ďalšie a ďalšie zložky. Každá takáto informačná zložka a zvuková črta je všeobecná, nadindividuálna — hovorí o prítomnosti niečoho, čo je vždy také, že nás informuje o niečom, čo sa vyskytuje opakovane, čo môžeme stotožniť s akýmsi modelom alebo typom jestvujúcim pre nás ako abstrakcia a všeobecnosť bez ohľadu na to, kto túto abstrakciu a všeobecnosť signalizuje a ako ju signalizuje.

Výkon ľudského ucha je pri počúvaní reči obdivuhodný — obdivuhodná je sluchová a intelektuálna schopnosť odlíšiť v jedinom komplexnom zvuku toľko informačných zložiek. Je to výsledok miliónov rokov vývinu reči a človeka, výsledok kultivujúcej činnosti človeka a kultivovania samého človeka.

4. Keď hovoríme o identifikujúcej činnosti, o abstrakcii a zovšeobecňovaní, o modeloch a typoch, hovoríme o čomsi podstatnom, čo sa skrýva pod povrchom javov. Toto podstatné nejestvuje bez javového. Nejestvuje iba sama, čistá podstata. Ona je skrytá v jave; nejestvuje všeobecné bez jedinečného, abstraktné bez konkrétneho, a teda ani toto ideálne bez materiálneho. Len ľudský mozog môže rozlišovať tieto dve stránky toho istého objektu.

Signalizácia sa uskutočňuje vždy s rozličnými variáciami. Napr. výška tónu (hlasu) je individuálna a individuálne, lež aj od rozličných sprievodných a náhodných okolností závisí, aký je reálny a fyzikálne (v hertzoch, *Hz*) merateľný priebeh konkrétnej oznamovacej vety. No ona má isté črty a musí sa príznakovo líšiť od iných typov slovenských viet, aby sme ju rozpoznali práve ako oznámenie. Nejestvuje melodický typ oznámenia ako taký a sám osebe ako zvukový prírodný jav. Jestvuje iba konkrétny zvuk konkrétnej výpovede. Melodický typ oznámenia v slovenčine je abstrakcia a ako spoločensky ustálená vec je to ideálny (a sociálny) objekt. Nejestvuje ani slovenská hláska *a* vôbec, ako zvuk, ktorý by sme mohli zachytiť mikrofónom a nahrať na magnetofónový pás. Ako fyzický predmet jestvuje len *a*, ktoré som práve teraz vyslovil. No slovenské *a* jestvuje iba preto, lebo ho Slováci vyslovujú, a vyslovujú ho preto, lebo vedia, ako ho majú vyslovovať — poznajú model, typ, abstrakciu slovenského *a*, poznajú sociálny objekt *slovenské a*.

Z takýchto objektov sa skladá jazyk a tieto objekty jestvujú v ustálených vzťahoch — tvoria systém. Jazyk je nadindividuálny, sociálny jav. Každý príslušník spoločenstva Slovákov si musí osvojiť („naučiť sa") systém slovenského jazyka tak, ako on žije v spoločnosti Slová-

kov. A ako živý jazyk jestvuje len tak, že je vo vedomí jeho nositeľov. No tam môže byť iba ako abstraktný a ideálny objekt.

5. Keď sa jazyk využije na dorozumenie, vznikne reč. Jazyk v činnosti je reč. V reči sa jazykové prostriedky využívajú tak, že sa aj realizujú, materializujú. To je podmienka odoslania jazykovej správy. A správu vždy odosiela niekto v istom čase a v istej situácii. Preto aj v jazyku a reči súvisia spolu a od seba závisia abstraktné a konrétne, všeobecné a jedinečné, sociálne a individuálne, materiálne a ideálne.

Jazyk a reč tvoria jednotu, sú od seba prakticky neoddeliteľné, predpokladajú sa navzájom. Jazyk je návod, model, poriadok, podľa ktorého sa tvoria vždy nové a nové rečové prejavy. Bez jazyka, bez znalosti jazykového systému sa nedá správne a zrozumiteľne rozprávať, bez neho sa nemôžeme dorozumievať. Je nesprávne tvrdiť (a také tvrdenie sa nájde aj v novšej literatúre), že pre praktický život vystačíme s rečou, alebo tvrdiť, že bez toho, aby sa človek učil (t. j. naučil, osvojil si a zvládol) zákonitosti jazyka, bol by schopný „celkom dobre žiť v spoločnosti, ktorá hovorí jeho rečou", t. j. dorozumievať sa.

Jazyk a reč tvoria dialektickú jednotu. S jedným bez druhého nevystačíme, veď jedno bez druhého ani nejestvuje a jedno podmieňuje druhé.

Táto skutočnosť má ďalekosiahle praktické (napr. aj metodické) a vážne teoretické (metodologické) dôsledky. Na tomto pozadí treba uvažovať o javoch dorozumievania ľudskou rečou, z tejto skutočnosti musíme vychádzať, keď analyzujeme vzťah jazyka a myslenia a keď uvažujeme o význame jazyka pre človeka a spoločnosť. Tejto veci by sme chceli venovať osobitný príspevok.

Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

Zmeny zloženia frazémy v texte

JOZEF MLACEK

Jedným z prejavov komplexne chápanej ustálenosti frazém je aj ustálenosť hranice, rozsahu ich zloženia. Máme tu na mysli rozsah slovného zloženia frazémy čiže ustálenosť zloženia frazémy na syntagmatickej osi. Keďže ide o otázku, ktorá sa dotýka rovnako normovanosti frazeológie, ako aj jej používania, ktorá teda súvisí aj s posudzovaním správnosti alebo nesprávnosti uplatňovania frazeológie v reči, chceme jej venovať pozornosť v tomto príspevku.

Keď chceme posudzovať naznačený problém vo všetkých základ-

ných súvislostiach, musíme sa trochu pristaviť pri povahe normovanosti samej frazeológie (podrobnejšie porov. Švarckopf, 1970; Mlacek, 1979). Podobne ako v iných oblastiach jazyka možno aj vo frazeológii rozlišovať jednak systémovú normu a jednak tzv. uzuálnu alebo komunikatívnu normu. Od noriem na iných rovinách jazykovej stavby sa výraznejšie odlišuje systémová norma, v ktorej sa na seba navrstvujú jednak čiastkové normy podľa rovín výstavby frazeologickej jednotky (teda napríklad morfologická, syntaktická, lexikálna norma), jednak vlastná norma frazeológie, ktorá súvisí s povahou ustálenosti každej konkrétnej frazémy alebo osobitných skupín frazém. Frazeologická norma sa potom môže chápať — ako to formuloval citovaný B. S. Švarckopf — ako ohraničenie ohraničení. Uzuálna norma zasa naznačuje, ako daná jednotka plní svoju nominatívnu alebo komunikatívnu funkciu; uzuálna norma teda súvisí so štylistickými hodnotami frazémy pri jej uplatňovaní v texte.

Pokiaľ ide o aplikáciu systémovej normy na sledovanú otázku rozsahu frazeologickej jednotky, nachádzame v jazykovej praxi niekoľko osobitných prípadov. Na prvom mieste ide o také uplatňovanie frazémy v jazykovom prejave, pri ktorom sa rešpektuje ustálené zloženie frazémy, keď sa teda do zloženia frazémy v texte nič nepridáva ani sa z frazémy nijaký ustálený komponent nevypúšťa. Tento prípad tu treba uviesť ako bezpríznakový, ako pozadie na rečové (textové) zásahy do zloženia frazémy. Patria sem všetky prípady, v ktorých sa pri citátovom (petrifikovanom) alebo variantnom uplatnení frazémy alebo pri využití rozličných paradigmatických foriem danej jednotky nijako nezasahuje do rozsahu zloženia frazémy.

Do uvedeného bezpríznakového typu sa zaraďujú aj tzv. kvantitatívne varianty, resp. varianty s fakultatívnou zložkou, napr. *byť v kvete — byť v plnom kvete, byť na posmech — byť na posmech sveta* a pod. V tomto prípade pokladáme za normované obidva prípady. Obidve formy teda chápeme ako typ, v ktorom sa nezasahuje do ustálenej podoby frazémy, nijako sa nemení ustálený — dvojako ustálený (s fakultatívnym členom i bez neho) — rozsah daných frazém. Možno tu iba zaznamenať, že niektoré prípady s variantnosťou tohto druhu sa začínajú čiastočne rozlišovať vo svojej frekvencii, prípadne aj v štylistickej platnosti (posúva sa pri nich uzuálna norma). Napríklad pri variantnej jednotke *dať (svätý) pokoj* sa ako bežnejší, a preto aj menej príznakový ukazuje variant *dať pokoj* (teda variant bez fakultatívnej zložky), kým rozsahovo väčší variant *dať svätý pokoj* nadobúda expresívnejší charakter.

Príznakovými prípadmi sú v sledovanej oblasti jednak frazémy, v ktorých rečovom uplatnení sa do frazémy nejaké slovo pridáva, jednak frazémy, ktoré sa v rečovom uplatnení o nejakú zložku zužujú.

Pokiaľ je spomínané pridávanie slov do frazémy aktuálne, neustálené (nejde pri ňom o spomínaný typ variantnosti), treba takéto prípady pokladať za narušanie systémovej frazeologickej normy. Toto narušanie má povahu komplexného zásahu do frazémy, lebo sa pri ňom narúša ustálený lexikálny rozsah aj štruktúrna stvárnenosť frazémy.

Pravda, konštatovanie „prírastku" alebo „úbytku" v zložení frazémy ešte nestačí na to, aby sme mohli pozmenené formy označiť ako nespisovné realizácie frazémy. Treba tu brať do úvahy aj druhý typ normy, uzuálnu normu, treba teda sledovať, aké funkčné dôsledky má rozširovanie alebo zužovanie zloženia frazémy. A tu zisťujeme, že spomínané dva typy zmien v rozsahu zloženia frazémy sa prijímajú jednak ako uzuálne, prípustné, teda také, ktoré aj pri aktualizačnom zásahu do frazémy nerušia jej špecifické vlastnosti, jednak ako negatívne, ktoré nielenže aktualizujú niektoré stránky frazémy, ale zároveň zreteľne ochudobňujú pôvodnú jednotku o niektoré významové alebo štýlové vlastnosti. Zo súčinu obidvoch noriem v uplatňovaní na sledovanú otázku vychodia štyri celkom osobitné druhy zásahov do rozsahu zloženia frazémy: *1.* uzuálne rozšírenie zloženia; *2.* negatívne (rušivé) rozšírenie zloženia frazémy; *3.* uzuálne (prípustné) zúženie zloženia a *4.* negatívne (chybné) zúženie zloženia frazémy. Keďže každá z týchto možností sa v rečovom procese uplatňuje aj viacerými spôsobmi, nasledujúce poznámky budú sledovať každú z nich osobitne.

Pred vlastným rozborom prípadov s rozšírením zloženia frazémy sa žiada ešte pristaviť pri otázke vlastného určenia, kedy ide o skutočné rozšírenie zloženia frazémy a kedy ide iba o voľné kontextové doplnenie ináč nezmenenej frazémy. O skutočnom rozšírení možno, pravdaže, hovoriť iba vtedy, ak sa toto rozšírenie už ustálilo, ak sa teda aj nová zložka dostala pevne do stavby frazémy. Vo všetkých ostatných, teda aktuálnych prípadoch rozširovania máme na mysli kontextové doplnenie, resp. vlastne iba rozvitie frazémy. Treba však dodať, že zásady platné pre ustálené, systémové doplnenie frazémy platia v podstate aj pre oblasť rečového dopĺňania frazém alebo ich komponentov o slová z kontextu. Práve táto paralelnosť obidvoch druhov dopĺňania umožňuje, že mnohé bežnejšie rečové (kontextové) doplnenia frazémy sa ustálením stávajú riadnymi komponentmi frazém. V takomto zmysle sa náš ďalší výklad rozvíjania frazém bude dotýkať vlastne obidvoch naznačených procesov.

Uzuálne rozšírenia komponentov frazémy vznikajú vtedy, ak slovo z kontextu (najmä tzv. zvyčajného kontextu) podstatne nezasahuje sémantické ani štylistické vlastnosti celej frazémy, ale iba podčiarkuje, zvýrazňuje alebo intenzifikuje niektorú stránku významu frazémy. Ide o takéto prípady vybrané z tlače a literatúry: *Cieľavedomá*

práca pod vedením hlavného zootechnika priniesla svoje ovocie (Smena; *priniesť ovocie — priniesť svoje ovocie*). — *...nepremenili niekoľko ďalších šancí* (Smena; *premeniť šancu — premeniť čistú šancu*). *Každá palica má dva konce.* (Nedeľná Pravda). — *Od tých čias boli celkom svoji a žili šťastlivo* (Dobšinský; *byť svoji — byť celkom svoji*). — *Ona si otca len láskala a objímala a toho svojho milého oka ani nespustila z neho* (Dobšinský; *nespustiť z niekoho, niečoho oka — nespustiť z niekoho, niečoho svojho* [milého] *oka*).

Ako ukazujú príklady, v niektorých prípadoch je kontextové doplnenie celkom nové, aktuálne, vyžiadané potrebami kontextu, jeho tematikou alebo štylistickou orientáciou, kým v iných ide zasa skôr o akési predpokladané, očakávané doplnenie, teda o doplnenie do istej miery typizované. Prípady takéhoto druhého typu sú vlastne prechodom medzi voľným uzuálnym doplnením frazémy a fakultatívnym komponentom frazémy. Ak s uvedenými spojeniami porovnáme napríklad výrazy typu *nie je nijakým nováčikom (byť, nebyť nováčikom v niečom), o dúšok (o dobrý dúšok)*, zisťujeme, že hranica je tu celkom plynulá. Pokiaľ si však všímame najmä celkom aktuálne doplnenia tohto typu, môžeme konštatovať, že úspešnosť takéhoto zásahu do ustáleného zloženia frazémy vyplýva z viacerých predpokladov. Ide najmä o to, aby sa slovo z kontextu pripájalo na tzv. kľúčový komponent frazémy, aby rešpektovalo frazeologický význam aj spôsob motivovanosti východiskovej frazémy. Možno dodať, že cez takéto rozširovanie zloženia často prebieha vznik nových variantov danej frazémy (niekedy aj vznik nových frazém). Zásahy takéhoto typu nepokladáme za skutočné aktualizovanie (v terminologickom zmysle), ale iba za tzv. inovovanie frazeologickej jednotky.

Druhú skupinu tvoria prípady s nepotrebným, resp. rušivým rozširovaním ustáleného zloženia frazémy. Na ilustráciu uvedieme niekoľko konkrétnych príkladov a ich rozborom ukážeme rozpornosť takéhoto uplatňovania frazeológie v texte. Príklady: *Voda im do topánok zateká.* (Večerník) — *...budú ťahať za kratší koniec povrazu.* (Pravda) — *Latku úrovne postavil svojim nástupcom riadne vysoko.* (Pravda) — Pristavme sa pri charakteristike uvedených jednotiek a uvažujme o funkciách, aké v nich majú alebo mali plniť voľné doplnenia.

Prvá uvedená jednotka *(Voda im do topánok zateká)* má základnú podobu *niekomu tečie do topánok* s významom „niekto sa dostal do ťažkostí, niekto má problémy". Ako vidieť z opisov významu uvedenej jednotky, jej význam je nielen presný, obrazný, ale aj zreteľne zovšeobecnený. Frazeologizácia a s ňou spojené oslabovanie motivácie tohto spojenia, ktoré zaiste vzniklo na pozadí bežného voľného slovného spojenia, evidentne súvisia aj s tým, že sa pri slovesnom prísudku nevyjadruje jeho pôvodca, jeho gramatický podmet. Ak sa

v danom príklade opätovne vložil výraz *voda* v podmetovej funkcii, negatívne sa zasahuje práve základná vlastnosť celej frazémy, narúša sa jej zovšeobecnená a obrazná platnosť, aktualizuje sa aj gramatická stavba jednotky. Takýto zásah by bol prípustný, keby bol návrat k pôvodnému významu aj pôvodnej výstavbe voľného spojenia úmyselný (keby sa tu hovorilo napr. o havárii s vodou a pod.). Všade inde, teda vždy, keď sa chce zachovať frazeologický význam spojenia, je takýto posun neopodstatnený a smeruje proti samej podstate danej frazémy.

Podobný záver platí aj v druhom uvedenom príklade *(budú ťahať za kratší koniec povrazu)*. Aj tu išlo vo východiskovom voľnom spojení skutočne o kratší koniec povrazu. Frazeologizácia si spolu s významovými posunmi vyžiadala vynechanie slova *povraz (motúz, reťaz, štranok* a pod.), ktoré príliš konkretizovalo význam spojenia. Ak sa teda opäť vnáša do spojenia slovo *povraz,* a to bez osobitnej funkcie (aj tu by bol možný prípustný posun, keby sa hovorilo o povrazníkoch, o lanách, o preťahovaní sa lanom a pod.), smeruje rozšírenie zloženia proti frazéme a jej zmyslu. Aj druhý uvedený príklad teda treba odmietnuť ako chybný.

Trochu odlišný je posledný uvedený príklad *(Latku úrovne postavil svojim nástupcom riadne vysoko)*. Štylistická farbavosť tu vyplýva z „nezladenosti" frazeologického a voľného vyjadrenia pojmu *úroveň.* Dva razy sa tu naznačuje alebo vyjadruje to isté. Podobne ako v predchádzajúcich výrazoch voľne vložený člen spojenia zreteľne zasahuje, a to negatívne, sémantické vlastnosti ustálenej jednotky.

Uvedené príklady naznačujú, v čom najčastejšie spočíva nezladenosť takýchto doplnení so samou frazémou. Je to zvyčajne také doplňanie, ktoré ide proti frazeologizácii danej frazémy (napr. frazéma vzniká zovšeobecnením významu voľného spojenia — doplnenie ju konkretizuje, frazéma napr. prekračuje spájateľnosť iba so živými, resp. neživými menami — doplnenie obracia tento posun späť); ide o doplnenie, ktoré je tautologickým vyjadrením významu celej frazémy alebo niektorého jej člena. Rozširovanie frazémy o takéto slová alebo rozvíjanie frazémy takýmito slovami z kontextu je takmer vždy chybné. Treba však dodať, že v istých špecifických podmienkach, keď ide napríklad o slovnú hru založenú práve na využití uvedenej rozpornosti, môže aj takýto postup nadobudnúť osobitnú funkčnú platnosť a stať sa prípustným. Komunikatívna norma stojí v takýchto prípadoch nad čiastkovými normami z jednotlivých rovín výstavby frazémy. Pripomeňme, že práve na takomto základe pokladáme za spisovné aj mnohé frazémy s ustálenými nenormovanými (nespisovnými) morfologickými, syntaktickými alebo lexikálnymi zložkami alebo konštrukciami.

Druhú širokú paletu prípadov zmien v rozsahu frazémy reprezentujú také uplatnenia v texte, v ktorých sa z frazémy niečo vypúšťa, v ktorých sa nerealizuje frazéma v celom ustálenom zložení. Spôsoby zužovania rozsahu frazémy nie sú pritom zrkadlovým obrazom predtým rozoberaných spôsobov rozširovania zloženia frazeologickej jednotky. Aj tu síce možno hovoriť o uzuálnom a rušivom, nesprávnom zužovaní zloženia, ale problematika týchto typov aj spôsoby ich realizácie sú dosť odlišné od spôsobov rozširovania rozsahu frazémy.

Elementárnym spôsobom kontextového skracovania rozsahu frazémy sú prípady, v ktorých sa vypustí jeden ustálený komponent (pri zložitejších, napr. súvetných jednotkách celá jedna časť, napr. jedna veta z príslovia), pričom ostávajúce časti sú v takom tvare, aký mali v základnej ustálenej podobe frazémy. Ide napríklad o takéto skrátenia frazémy: *Koľko reči vieš ...* (Pravda) — *Kosa na kameň* (Šport). Špecifika takýchto prípadov, ktoré sa už pokladajú za aktualizácie frazém, spočíva v tom, že sa z nich vynecháva zložka (časť) celkom známa, nadbytočná, takže aj skrátený variant napovedá základný frazeologický význam jednotky. Aktualizovanosť týchto jednotiek tkvie v tom, že nevyslovením istej časti poskytujú možnosť voľného dopĺňania a tým aj možnosť zmeny významu. Sémanticky sú to teda prípady, ktoré možno interpretovať viacerými spôsobmi, aj keď ustálenosť ponechaných zložiek hovorí v prospech uplatnenia frazeologického významu. Časté sú takéto skrátenia najmä v titulkoch novín.

Ďalším stupňom v skracovaní frazém v texte sú také prípady, v ktorých sa podobne ako v predchádzajúcom type isté zložky uplatňujú v ustálenom tvare, ale spoja sa so slovami z kontextu tak, aby sa umožnilo práve toto zachovanie tvarov ponechaných zložiek. Napr.: *Videli ich na lopatkách* (Práca; *mať niekoho na lopatkách* a to samo z podoby *položiť niekoho na lopatky*). — *Skúmali pôdu pod nohami* (Hollá; *strácať pôdu (zem) pod nohami*). Zachované zložky síce signalizujú pôvodný význam frazémy, ale spojenie s aktuálnymi výrazmi posúva význam nového spojenia celkom jednoznačne už do oblasti aktualizácií frazém.

Ešte ďalej od východiskovej jednotky zachádzajú výrazy, v ktorých sa na jednej strane zachováva zložka, ktorá zreteľne pripomína frazeologický význam celej jednotky, ale na druhej strane je tu popri vynechaní ďalších zložiek aj posun v tvaroch zachovaných zložiek. Porovnajme: *Vychytil sa — nohy na pleciach — a vhupol do jamy* (Ondrejov; *vziať nohy na plecia* — popri vynechaní slovesnej zložky je tu aj tvarová zmena zložiek *nohy* — namiesto akuzatívu nominatív — a *na pleciach* — namiesto akuzatívu lokál). — *Horúci gaštan* (Práca — titulok; *vyťahovať za niekoho horúce gaštany z ohňa* — vypustenie zložiek spolu s tvarovou zmenou zachovaných komponen-

tov). — *Ja, samé ucho a samé oko, zabával som sa tým...* (Hollá; *byť samé ucho, byť samé oko*). — *My si dnes nemôžeme dovoliť také dlhé lakte* (Pravda; *vybavovať niečo na dlhé lakte*).

Za krajný prípad takéhoto postupu možno pokladať výrazy, v ktorých sa neuplatňuje nijaký z komponentov frazémy vo svojom ustálenom tvare a zapojení, ale použitie istého slova, resp. slovného spojenia možno chápať iba na pozadí jeho predchádzajúceho fungovania v zložení frazémy. Všimnime si aspoň dva výrečné príklady: *Príprava na sezónu nijaké „plieskanie" neveští* (tlač). — *Bolo to len lapanie vtáčkov* (Mináč). — V prvom prípade nielen fakt, že slovo *plieskanie* je v úvodzovkách, ale aj jeho kontextový význam napovedá, že jeho použitie treba odvodzovať z parémie *Na konci bič plieska,* hoci sám tvar *plieskanie* nie je zložkou tejto jednotky. Mináčov príklad vychádza zasa z príslovia *Keď vtáčka lapajú, pekne mu spievajú.* Ani v jednom z týchto príkladov už nejde o prosté vypúšťanie komponentov a spájanie zvyšku frazémy s novým kontextom, je to už komplexný aktualizačný postup. V jeho výsledku nachádzame dosť voľné alúzie na pôvodný význam frazémy.

Pri posudzovaní všetkých uvedených spôsobov skracovania frazémy môžeme konštatovať, že zásah do frazém sa robil v súlade s parciálnymi normami frazeológie, narušila sa iba špecifická frazeologická ustálenosť a naznačuje sa tu aj narúšanie významovej platnosti jednotky. Keďže sa vo väčšine týchto prípadov ponecháva — s tvarovou zmenou alebo aj bez nej — práve jadrová časť frazémy, zmena dovoľuje „čítať" nový, skrátený výraz po novom, ale ponecháva aj signály zachovania prvkov frazeologického významu, a tak v súhrne dáva predpoklady na úspešnú aktualizáciu. Úspešnosť takéhoto postupu možno totiž vidieť v tom, že tu nejde o prostú stratu časti obrazu, ale o stretnutie dvoch významových rovín, ktoré v najlepších prípadoch môžu viesť až k dvojplánovosti vo významovej výstavbe textu. Uzuálna norma teda neodmieta takéto prípady zjednodušovania stavby frazémy. Hoci sú to už všetko vlastne aktualizácie frazémy, nemožno ich označiť ako neprípustné alebo nespisovné.

Z predchádzajúcich poznámok nepriamo vyplývajú aj zásady, podľa ktorých možno isté skracovanie frazémy pokladať za neprípustné alebo chybné. Je evidentné, že ako také treba chápať najmä prípady, v ktorých sa jednoducho stráca istá rozhodujúca časť významu frazémy, v ktorých sa jej význam ochudobňuje alebo sa robí nezreteľným. Všeobecne tu platí zásada, že za chybné pokladáme také skrátenia rozsahu frazémy, v ktorých sa vypúšťa kľúčová zložka, jadro frazémy. Ilustrujme si tento postup aspoň na jednom výrečnom príklade.

V tlači sme sa viac ráz stretli s aktualizovaným prirovnaním *chudobný ako myš.* Je to výraz, ktorý vznikol vypustením jednej zložky z

ustáleného prirovnania *chudobný ako kostolná myš.* Kým východiskové spojenie je zreteľne motivované (v prázdnej budove kostola, kde sa bežne nevyskytujú nijaké potraviny, má myš biedny život), motivácia nového prirovnania sa stala pre svoju všeobecnosť nezreteľná (prečo práve myš ako znak chudoby?).

Práve v súvislosti s posledným uvedeným typom vypúšťania komponentov z frazémy sa treba pristaviť pri spojení *mlátiť prázdnu slamu,* ktoré sa niekedy aj v slovníkoch zachytáva v skrátenej podobe *mlátiť slamu.* Na rozdiel od predchádzajúceho prípadu už ide o varianty frazémy, ale práve spôsob vznikania skrátenej podoby nás vedie k týmto poznámkam. V starších prameňoch totiž nachádzame zvyčajne iba dlhšiu podobu tejto jednotky. Súčasní používatelia jazyka a niekedy aj jazykovedci pri lexikografickom spracúvaní tejto jednotky uprednostňujú jej skrátený variant, a to s vysvetlením, že slovo *prázdnu* je tu nadbytočné, pretože sému „prázdny, vymlátený" obsahuje už samo slovo *slama.* S takýmto vysvetlením možno súhlasiť, ale zároveň treba rešpektovať fakt, že daná jednotka sa pevne ustálila práve aj s nadbytočným prvkom, a tak túto zložku netreba vypúšťať zo zloženia frazémy. V tomto prípade je situácia zásadne odlišná od spomínaných prípadov tautologického rozvíjania frazémy aktualizovanými výrazmi. Kým pri rozširovaní zloženia stojí tautologický prvok mimo frazémy (práve preto sme hodnotili tento postup ako chybný), v rozoberanom prípade je tautologický prvok ustálenou zložkou jednotky (danú jednotku ešte aj dnešní používatelia jazyka oveľa bežnejšie poznajú a uplatňujú v širšej podobe, teda aj s adjektívnou tautologickou zložkou).

Celý predchádzajúci výklad sledoval dva navzájom späté ciele. V prvom rade v ňom išlo o opis a hodnotenie prípadov zužovania alebo rozširovania rozsahu frazeologických jednotiek v texte. Závery vyplývajúce zo zistených tendencií však nadobúdali aj inštruktívny charakter — a to bol druhý cieľ našej úvahy. Rozlíšením postupov platných pri prípustných (uzuálnych) aj neprípustných zmenách rozsahu frazém prichádzame k istým konkrétnym návodom ako predchádzať chybným zmenám v zložení frazémy pri jej uplatňovaní a aktualizovaní v texte. Tým sa náš príspevok stáva podnetom na zvyšovanie kultúry jazykových prejavov v jednej špecifickej oblasti.

Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

LITERATÚRA

MLACEK, J.: O norme vo frazeológii. In: Z teórie spisovného jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1979, s. 128—132.

ŠVARCKOPF, B. S.: Jedinica frazeologičeskogo sostava jazyka i norma. In: Aktuaľnyje problemy kuľtury reči. Red. V. G. Kostomarov a L. I. Skvorcov. Moskva, Nauka 1970, s. 153—177.

Odkedy je miestny názov Bratislava

(Oživovanie historických slovenských mien štúrovcami)

VLADO UHLÁR

Bratislava, hlavné mesto Slovenskej socialistickej republiky, má vo svojom názve zaujímavú a vyše 1100-ročnú históriu. Jej terajší názov je príťažlivý, vzrušuje svojou zmysluplnosťou a zvučným slovanským znením. Jeho znenie pri zamyslení povznáša, dvíha hruď a vlasteneckú hrdosť. *Bratislava* popri *Nitre* a *Devíne* je najstarším sídliskom a v súčasnosti najväčším slovenským mestom, strediskom slovenského politického, hospodárskeho a kultúrneho života.

Sám názov *Bratislava* je zároveň charakteristickým a významným článkom aj dejín slovenskej reči.

Zdá sa takmer neuveriteľné, že pred vznikom Československej republiky r. 1918 nielen svet, ale ani široké vrstvy nášho národa nepoznali jej dávny ani terajší názov *Bratislava. Bratislava* im bola známa pod nemeckým znením *Pressburg,* upraveným v bežnej reči na *Prešporek* alebo *Prešporok,* alebo v úradnom znení v maďarskej reči *Pozsony* (vysl. *požoň).* V tejto súvislosti hneď spomenieme aj jej latinskú podobu *Posonium,* bežnú u vzdelancov vplyvom vládnúcej latinčiny vo vede, kultúre, školách a cirkvi až do novoveku. Všetky spomenuté názvy si zaslúžia objasnenie nielen zvedavého čitateľa, ale aj náročnejšieho, národne a kultúrne povedomého príslušníka našej pospolitosti.

I našej mládeži sa dodnes ozýva názov *Prešporok* — bez historických súvislostí — vo zvučných a známych piesňach súvisiacich s vojenskou službou a pochodovým krokom a ohlášajúcich sa v starých „prešporských" kasárňach: *Pri Prešporku kraj Dunaja — je kasárňa maľovaná, Prešporská kasárňa, široký dvor...* — a v ďalšej zasa ľúbostným tónom *Pri Prešporku na Dunaji húsky sa perú; vezmi šuhaj karabinček zastreľ si jednu...*

Zo slovenských dejín je dosť známe, že pod starým hradom na skalnej vyvýšenine nad Dunajom vznikla trhová osada a z nej naisto od 12. storočia výsadné mesto prisťahovaných nemeckých remeselníkov a kupcov s kráľovskými privilégiami z r. 1291. Nemcami používaný názov *Pressburg* prenikol aj do slovenskej časti obyvateľstva, medzi slovenských vinohradníckych robotníkov a mestskú chudobu, ale tak-

isto aj do širokého a ďalekého okolia v podobách rozšírených v reči slovenského ľudu, teda *Prešpurk, Prešporek* i *Prešporok*, pričom formu *Prešporek* ako slovenské znenie úradného názvu zaznamenali r. 1773 aj v Lexikone osád Uhorska.

Ak však do r. 1918 bol maďarský úradný názov *Pozsony* a v nemčine *Pressburg*, je na mieste otázka, kde sa vzal pre naše hlavné mesto slovenský názov *Bratislava*, ktorý sa začal všeobecne používať hneď po príchode úradov Československej republiky 1. januára 1919 do mesta a našiel výraz aj v úradnom výnose Ministerstva pre správu Slovenska zo 4. októbra 1919.

Názov *Bratislava* však nebol nijaký nový alebo príležitostne utvorený. Slovenský názov *Bratislava* už od konca 30. rokov, a najmä od začiatku 40. rokov minulého storočia sústavne propagoval a uplatňoval Ľudovít Štúr a jeho priebojná národná a literárna škola vo svojich dielach a potom hlavne v novinách. Dnes aj žiaci najvyšších ročníkov základnej školy dobre poznajú báseň Janka Kráľa *Duma bratislavská;* v jej nadpise je už príd. meno *bratislavský*, ale v prvom verši ešte *prešporský: Ten prešporský zámok pekne murovaný . . .*

Z dejín literatúry je dobre známe, že Ľudovít Štúr pred 150 rokmi 24. apríla 1836 vo veľkej tichosti zorganizoval výlet a tajnú schôdzku svojich národne zapálených žiakov na staroslávnom Devíne. Tam po nadšenej a burcujúcej reči a po národných piesňach, najmä *Nitra, milá Nitra,* mládež vykonala slávnostný sľub, že všetci budú vernými a nezlomnými synmi svojho národa a pracovníkmi za jeho všestranné povznesenie. Na pamiatku tohto záväzku rozhodli sa aj svojimi menami zvýrazniť svoju slovenskosť a odhodlanie nikdy nepopustiť. Ako o tom až dojímavo píše Hurban v *Životopise Ľudovíta Štúra,* Timotej Cochius si odvtedy písal *Ctiboh Zoch,* sám Hurban si pripojil ku krstnému menu *Jozef* slovenské meno *Miloslav* a podobne po celý život sa tak podpisoval aj *Michal Miloslav Hodža.* Tak si písal *Gustáv Dobroslav Grossmann, Benjamín Pravoslav Červenák, Jozef Bojislav Záborský, Ján Jaromír Maier.* Ani Štúr si nepísal podľa matriky *Ludovicus,* ale *Ludevít Velislav Štúr.* Známe sú mená štúrovcov: *Samo Bohdan Hroboň, Augustín Horislav Škultéty, Gustáv Kazimír Zechenter* a rozmohli sa aj ďalšie slovenské mená napr. *Eugen Vrahobor Šparnensis.* Z takéhoto slovenského nadšenia vyplynulo, že *Andrej Braxatoris* začal používať slovenský pseudonym *Sládkovič* motivovaný jeho vlastným priezviskom. Z nasledujúcej generácie básnikov sa *Pavol Országh* navždy zapísal do našich dejín a literatúry ako *Hviezdoslav.* A dokonca aj triezvy *Martin Kukučín* v duchu spomienok a tradície dal svojim historickým románom zo štúrovských čias príznačné názvy *Lukáš Blahosej Krasoň* a *Bohumil Valizlosť Záboj.*

Ak vezmeme do úvahy toto vlastenecké ovzdušie naplnené slovan-

ským cítením a zapálením za starú slávu Slovanov a Veľkej Moravy, pochopíme, že štúrovci nemohli zotrvať na mene *Pressburg*, najmä keď sa dozvedeli, že Slováci pôvodne toto mesto na Dunaji poniže veľkomoravského Devína nazývali *Bratislavou*.

Na objavení a či objasnení starého názvu mesta má zásluhu najväčší slavista čias národného obrodenia, slovenský vedec Pavol Jozef Šafárik (1795—1861). Vo svojich dielach a najmä v *Slovanských starožitnostiach* (1837, s. 831) neobišiel ani najstaršie záznamy o tomto meste a o veľkej pohrome bavorského vojska pri Bratislave schystaného vyhnať drancujúcich Maďarov z Panónie pamätného roku 907, ako o tom obšírne písal humanistický historik Aventinus (1466—1534) vo svojom diele *Annales Boiorum* (rozumej *Bavorov*), vydanom tlačou až r. 1554. Historici síce dakedy pochybovali o hodnovernosti Aventinovho opisu a celej správy, ale až r. 1921 objavené tzv. *Annales Iuvavenses maximi* zo Salzburských análov potvrdili istotu o bitke pri Bratislave v stručnom latinskom zázname: Veľmi nešťastná bitka pri Bratislave (4. júla 907), ktorá sa uvádza v znení *Brezalauspurc*, inokedy *Brezalauespurch*.

V súvislosti so zničujúcou bitkou pri Bratislave sa spomínajú iba Bavori, Veľká Morava a Moravania už nie. Po mnohých plieneniach Arnulfovými nemeckými vojskami a potom nájazdmi zborov maďarského kmeňového zväzu siedmich vojvodov a Kabarov štátna správa prvého veľkého štátu našich predkov už vlastne nejestvovala. (Známa hymnická pieseň od Juraja Bullu *Bratislava, Bratislava, tam zapadla Slávov sláva* ... nezodpovedá historickej skutočnosti.)

Je nepochybné, že latinský záznam v úprave nemeckého analistu *Brezalauespurch, Brezalauspurc* a iné obmeny (ako potom aj *Pressburg*) sú odrazom pôvodného slovanského mena hradu a mesta. Šafárik rekonštruoval filologickou analýzou uvedené znenie ako názov osobného mena dajakého význačného veľkomoravského činiteľa, budovateľa hradu (nem. *Burg* = hrad), potom v názve *Bratislava*. Na podstate veci nič nemení, že jeho rekonštrukcia *Bratislava* bola ovplyvnená známym menom českého kniežaťa *Břetislava I.* (1034—1055), ktorý po prvotnejšom odboji neskôr s vojskom nemeckého cisára Konráda III. r. 1030 a Henricha II. r. 1042 prenikol až po Dunaj, dobyl Bratislavu a postupoval až po Hron a k Ostrihomu.

O názve *Bratislava* je bohatá literatúra, ktorú podrobne cituje a analyzuje J. Stanislav v diele *Slovenský juh v stredoveku II* (1948, s. 76—85), obdobne v hesle *Pozsony* (tamže, s. 424—432). V jazykovede (onomastike) sa oproti prvotnému Šafárikovmu riešeniu uplatnilo presnejšie čítanie a v zápisoch *Brezalauspurc, Brezalauespurch* (potom *Pressburg* a podobne) sa zistil základ osobného mena *Braslav*, ktorého nositeľom bolo aj známe knieža Chorvátov *Braslav* (Arnulf

mu po Koceľovej smrti dal r. 884 do léna Panóniu proti Svätoplukovi). V názve terajšej *Bratislavy* sa však skrýva iný, neznámy veľkomoravský *Braslav*. Historici mysleli dokonca aj na tretieho Svätoplukovho syna *Preslava*, príp. *Predslava*, ale ani jeho meno nie je známe. Ak by to niektoré doklady (napr. r. 1052 *Poson, Brezisburg, Bresburc* i *Preslawaspurch*) aj naznačovali, isté je iba to, že v bavorskej nemčine sa vo výslovnosti aj v písme zamieňala spoluhláska *b* a *p*. Osobné meno *Braslav* sa všeobecne pokladá za isté.

Chorvátskeho *Braslava* omylom historik Bratislavy T. Ortvay v diele *Geschichte der Stadt Pressburg* (1892—1912) spomína k r. 805 (možno chybou za r. 855) na našom území. Aj zápisy v podobe *Uratislaus* a *Uratislauburgum* (už aj u Aventina) sú iba písárskou obmenou pôvodného znenia.

Pôvodný názov hradu a mesta *Braslav* vznikol z pôvodnej formy *Braslav-jь*, čo je stará privlastňovacia podoba s významom *Braslav-ov* (hrad). Privlastňovacia prípona *-jь* zmäkčovala predchádzajúcu spoluhlásku (porov. české *Jaroměř, Chotěboř*, slovenské *Boleráz* z pôvodného *Bolerad-jь* > *Boleradz* a analógiou k *ráz: Boleráz;* v miestnych názvoch *Boleslav, Chrudim, Čáslav* zmäkčenie nepoznať; nevidieť ho ani v názve *Břeclav*, ale porov. ľudový tvar *Breclava*, tak ako je *Bratislava*).

O tom, že aj Maďari poznali a používali názov *Braslava*, svedčí priam jedinečný nález uhorskej mince vo vikinskom poklade (vyzdvihnutom r. 1939) na švédskom ostrove Gotlande. Minca bola razená za kráľa Štefana niekedy v r. 1004—1017 práve v mincovni umiestnenej v Bratislave. Na líci tohto denára je vyrazené *(S)tephanus rex* a na jej opaku *(B)reslauua civitas* (čiže *Štefan kráľ* a *Braslava mesto*). Minca a nápis na nej je vynikajúcim dokladom o jestvovaní a význame Bratislavy aj po zániku Veľkej Moravy, ako aj o tom, že ešte aj vtedy bol názov *Braslava* (čiže *Bratislava*) známy a používali ho aj Slováci, aj Maďari, ako aj uhorská kráľovská správa. Nálezom mince sa obohatili doklady o minulosti Bratislavy a o dejinách slovenskej reči.

V ďalšom vývine po mnohých bojoch o Bratislavu a po hustnúcom príleve nemeckého obyvateľstva zo susedného Rakúska názov *Braslava* upadol a zanikol. Nemci síce meno *Braslavov hrad* používali, no vo svojej jazykovej úprave *Pressburg*, v ktorej sa na slovenský pôvod celkom zabudlo.

A zasa medzi Maďarmi sa využíval názov *Pozsony* doložený v zápisoch už z 11. storočia vo forme *Poson*, neskôr i *Bosan*. J. Stanislav tento názov vykladal tiež zo slovenského osobného mena *Božan*, ale s tým novšie výklady nesúhlasia. Maďarský jazykovedec L. Kiss, autor diela o etymológii miestnych názvov, podľa najstarších zápisov vy-

chádza zo znenia *Poson* upraveného do podoby *Pozsony* (vysl. *požoň*). Aj podľa neho názov pochádza z osobného mena *Poš, Pošoň*. Osobné meno *Poš* je známe v starej češtine i poľštine. Slovenský historik B. Varsik hľadá súvislosť starého *Poson (Pošoň)* s názvom starej osady pri Bratislave-Vrakuni vo vlastníctve Bratislavského hradu, ktorej názov sa zachoval v názve honu a teraz v názve časti mesta *Pošeň* (z osobného mena).

Zavše sa u autorov v posledneješích rokoch Uhorska vyskytuje aj akási osobitejšia „literátska" forma *Požúň*. Je doložená aj vo vzťahovom prídavnom mene *požúnsky* (porov. pieseň *Pochod požúnskych Slovákov*).

Z maďarského názvu *Pozsony* vzišla aj latinská forma názvu mesta *Posonium*, čo je bezpečné. Humanistické výklady, že je zo základu mena dajakého rímskeho veliteľa *Pisa*, sú celkom pochybené.

Treba ešte pripomenúť, že pre *Dunaj* (lat. *Danubius*) starí Gréci mali názov *Ister*, a preto humanisti aj mesto pri Dunaji slávnostne a učene nazývali *Istropolis (polis* čiže *mesto)* a humanistickú univerzitu založenú za kráľa Mateja Korvína v Bratislave r. 1464 (trvala do r. 1490) nazývali honosne *Academia Istropolitana*.

Na záver môžeme zhrnúť, že názov slovenského hradu a mesta nad Dunajom prekonával nemalý vývin. Pôvodný názov podľa osobného mena neznámeho veľkomoravského činiteľa bol *Braslav*, potom *Braslava*, za štúrovcov sa obnovil v podobe *Bratislava* a tento názov nášho hlavného mesta Slovenskej socialistickej republiky je dobre známy všetkým krajinám socialistického spoločenstva, ale aj všade vo svete, kde poznajú vyspelú kultúru a jej vymoženosti v Československej socialistickej republike, ako aj jej rozsiahlu priemyselnú výrobu.

5. apríla č. 1, Ružomberok

LITERATÚRA

HURBAN, J. M.: Ľudovít Štúr. In: Súčasníci o Ľudovítovi Štúrovi. Rozpomienky, správy a svedectvá. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1955, s. 7—105.

KALESNÝ, F.: Ako starí Slováci nazývali Bratislavu. Vlastivedný časopis, *34*, 1985, s. 122—128.

KISS, L.: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest, Akadémiai Kiadó 1978.

KRAJČOVIČ, R.: Lokalita Braslav' — Bratislava. Bratislava, *6*, 1970, s. 295—307.

MAJTÁN, M. (LUTTERER, I. — MAJTÁN, M. — ŠRÁMEK, R.): Zeměpisná jména Československa. Praha, Mladá fronta 1982.

RATKOŠ, P.: Pramene k dejinám Veľkej Moravy. 2. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1968.

STANISLAV, J.: Slovenský juh v stredoveku I—II. Martin, Matica slovenská 1948.
STANISLAV, J.: Či bola na Slovensku staroslovienska kultúra v 9. storočí? Bratislava, 7, 1971, s. 317—331.
VARSIK, B.: Z osídlenia západného a stredného Slovenska v stredoveku. Bratislava, Veda 1984.

DISKUSIE

Znova o prepisovaní vlastných mien v prekladoch z gruzínskej literatúry

VÁCLAV A. ČERNÝ — MILAN TOKÁR

V posledných rokoch sa u nás výrazne prejavuje tendencia zaviesť a normatívne usporiadať vedecky odôvodnený prepis vlastných mien pri prekladoch z cudzích jazykov do slovenčiny, pričom pozornosť sa venuje nielen jazykom tzv. veľkých národov (japončina, čínština, arabčina, hindčina a pod.), ale aj jazykom, s ktorými prichádzame do styku zriedkavejšie (napr. turečtina, novogréčtina, filipínske či africké jazyky a pod.). Úsilie slovenských odborníkov pri tom sleduje požiadavku, ktorú jednoznačne sformulovali J. Oravec a V. Laca v Príručke slovenského pravopisu pre školy (1973, s. 94—95), aby sa osobné i zemepisné mená z jazyka, ktorý používa inú ako latinskú abecedu, prepisovali písmenami slovenskej abecedy, ktoré *približne vystihujú ich výslovnosť.* Autori dopĺňajú túto požiadavku poznámkou, že „pri viacerých orientálnych menách, ktoré k nám skôr prichádzali v skomolenej podobe prostredníctvom angličtiny, francúzštiny (a malo by sa doplniť, že aj prostredníctvom španielčiny, portugalčiny, nemčiny, holandčiny, ako aj ruštiny — V. A. Č. — M. T.), bolo treba pravopis meniť a *prispôsobiť pôvodnej zvukovej podobe* (podčiarkli V. A. Č. — M. T.).

Prvá z týchto požiadaviek znamená, že pri prepisovaní máme používať iba znaky slovenskej abecedy (teda bez rôznych dodatkových grafických znakov a diakritických znamienok, ktoré sa v slovenskej abecede nevyskytujú), a to v tej platnosti, akú majú v slovenskej abecede. Druhá požiadavka potom vylučuje prostredníctvo akéhokoľvek iného jazyka a jeho možností a pravopisných zvyklostí, a zavádza tak priamy vzťah medzi pôvodným znením slova alebo mena a jeho slovenskou grafickou podobou. Treba konštatovať, že nie všetky pravopisné systémy vychádzajú z tejto zásady. Napríklad ruský pravopis

dáva výrazne prednosť konvenčnému, tradíciou zavedenému prepisovaniu. Je to zrejmé napríklad z prepisovania arabských mien — arabské mená *Muhammad, Mahmúd, Husain, Hamzat, Talhat* a podobne sa v ruštine zásadne pripisujú *Magomed, Machmut, Gusejn, Gamzat* a *Dolgat,* a to bez ohľadu na to, akú fonetickú podobu nadobudli v konkrétnych jazykoch, teda aj v tých, z ktorých by sme my prepisovali *Mohammad, Mühämmäd, ..., Hosain, Hosein, Hüsejn* atď. Ruský pravopis sa konvenčného prepisovania pridržiava dokonca aj pri prepisovaní z jazykov, ktoré používajú azbuku (bulharčina, ukrajinčina, bieloruština, srbčina), a kde by sa teda dalo — obdobne ako u nás v prípade jazykov, ktoré používajú latinku — preberať pôvodnú grafickú podobu bez zmeny. Už z tejto okolnosti je zrejmé, že nasledovať mechanicky príklad ruského pravopisu by nás nevyhnutne skôr či neskôr priviedlo do príkreho rozporu so zásadami nášho pravopisu.

Lenže v podstate na takú prax pri prepisovaní vlastných mien z gruzínčiny vyzýva P. Žigo v prvej časti svojho článku *Prepisovanie a skloňovanie substantív v prekladoch z gruzínskej literatúry* (Kultúra slova, *19,* 1985, s. 209—215).

Najzásadnejší rozdiel medzi gruzínskou a slovenskou fonológiou spočíva v tom, že explozívy a afrikáty, pri ktorých slovenčina pozná iba protiklad znelosť : neznelosť, rozdeľujú sa v gruzínčine ešte aj na glotalizované a neglotalizované. Keďže tento protiklad sa týka iba neznelých, dostávame namiesto dvoch radov v slovenčine tri rady gruzínske (použijeme tu štandardný kaukazologický prepis, ako ho uplatňuje tbiliská škola):

p b p
ṭ d t
ḳ g k
c ʒ c
č̣ ǯ č
atď.

Glotalizácia sa v tomto prípade označuje bodkou pod písmenom, čo značí, že práve glotalizovaný rad je v gruzínčine príznakový. Táto okolnosť má však význam iba pre gruzínsku fonológiu; hovoriaci po slovensky vníma oveľa výraznejšie aspiráciu (prídych) pri druhom člene páru neznelých. Nejde iba o akustický dojem — podľa vyjadrenia jedného z najvýznamnejších súčasných gruzínskych jazykovedcov Thamaza Gamkrelidzeho je to logický dôsledok okolnosti, že glotalizácia je v gruzínčine veľmi slabá (aspoň v pomere k ostatným kaukazským jazykom), takže sa o to výraznejšie prejavuje jej protiklad —

aspirácia. Táto aspirácia, aspoň pri explozívach (pri afrikátoch oveľa menej), artikulačne i akusticky takmer presne zodpovedá slovenskej hláske *[h]*, ktorá sa preto dá výhodne použiť na zápis aspirácie. Ako sme už povedali, táto akustická vlastnosť aspirácie sa prejavuje (aspoň pre slovenské ucho) oveľa slabšie pri afrikátoch a okrem toho aj v spoluhláskových skupinách (tzv. harmonické komplexy), o ktorých v zásade platí, že ich znelosť i glotalizovanosť (a v našom prípade teda aj jej opak, aspirovanosť) je určovaná posledným členom skupiny. Prakticky to teda znamená, že aspiráciu počujeme iba *po* (neznelých) *explozívach pred samohláskou.* Iba v týchto prípadoch teda pociťujeme potrebu v súlade s vyššie citovanými zásadami zapisovať aspiráciu ako samostatnú hlásku *[h]*. Ako je zrejmé, nejde o zavádzanie nejakého nezvyčajného fonologického protikladu, graféma *[h]* tu nie je „diakritický znak", ale používa sa v platnosti hlásky; inými slovami, nejde o nejakú pravopisnú zvláštnosť, ale o čo najpresnejšie vystihnutie (prípadne mutatis mutandis, o normalizáciu) výslovnosti gruzínskych mien.

Táto okolnosť nie je novinka — už v latinskom prepise gréčtiny sa graféma *[h]* používala v presne rovnakom význame — aj „latinistom" išlo o vystihnutie skutočnej súdobej výslovnosti a nebolo ich vinou, že v priebehu vývoja gréčtiny sa pôvodné aspiráty zmenili na spiranty a v dôsledku toho aj písanie *[ph]* a *[ch]* sa stalo v jednom prípade dubletou k *[f]* a v druhom prípade začalo vyjadrovať celkom novú spirantu. V gruzínčine podobný vývin nenastal, protiklad medzi glotalizovanými a aspirovanými hláskami zostal v platnosti bez zmeny. To sa prejavuje okrem iného aj v písaní gréckych mien a lexikálnych výpožičiek v gruzínčine. Platná norma (Thanamedrone kharthuli saliteraturo enis normebi [Normy súčasného gruzínskeho literárneho jazyka], Tbilisi 1970, s. 41 n.) výslovne predpisuje, že sa grécke *chí* má vždy prepisovať *[kh]* (používame vlastný prepis — V. A. Č. — M. T.), *théta [th], fi [ph]* a pod. Táto zásada sa dôsledne uplatňuje aj v pravopise slov prevzatých neskôr prostredníctvom ruštiny či iných jazykov, ba dokonca aj slov a mien prevzatých z angličtiny, kde sa v pôvodnom pravopise píše *[th]*, hoci označuje spirantu. Tak pravidlá gruzínskeho pravopisu predpisujú písať *Rabindranath Thagori, Thalesi, Thalia, Thekerei, Thelemani, Themistokle, Theodosi, Theokritosi, Thesevsi, Thetidi, Thoma Akvineli, Thorndaiki, Thukidide, Thumaniani* atď. a samozrejme aj *arkhaizmi, arkheologia, tekhnika, theatri, thezisi, thema, theologia* atď. (P. Žigo sa teda mýli aj v tomto prípade, keď vo svojom článku tvrdí niečo iné. Zo slov, ktoré uvádza, píše správne iba *taksi* — tam však nie je na písanie s *(th)* nijaký dôvod.)[1]

[1] V slove *Tbilisi* aspiráciu neoznačujeme z dvoch dôvodov: 1. pokladáme

Ďalšou hláskou, ktorú pokladáme za nevyhnutné odlíšiť, je párová znelá *k* *[ch]*, ktorá akusticky znie podobne ako francúzske hrdelné *-r-*, v každom prípade sa však jej výslovnosť nepodobá na výslovnosť slovenského *[g]*. Ruština však nepozná fonologický protiklad medzi touto hláskou a *[g]*, v ruštine ide spravidla iba o pozičný či štylistický (prípadne dialektový) variant. V slovenčine to však nie je tak. Vzhľadom na to, že najbližšia podobná slovenská hláska *[h]* sa používa na vyjadrenie zodpovedajúcej hlásky gruzínskej, pokladáme za vhodné použiť na prepis tejto špecifickej gruzínskej hlásky zložku *[gh]*, čo plne zodpovedá tradícii prepisu obdobnej hlásky arabskej a perzskej, pričom ponechávame na výbere čitateľa, či bude túto skupinu čítať ako „znelé *ch*" (ktoré vysloví bez ťažkostí aj preto, že sa vyskytuje v slovenčine ako pozičný variant *[ch]*) alebo podľa grafickej podoby ako *[gh]*, resp. *[h]*.

Celkom bez rozlíšenia ponechávame glotalizované a aspirované afrikáty a okrem toho aj velárnu explozívu *[q]*, ktorú prepisujeme *[k]*, i keď striktne povedané graféma *[q]* patrí do našej abecedy; vedie nás tu obava, aby sa táto litera nečítala *[kv]*.

Tento nami odporúčaný — a v mnohých dosiaľ publikovaných prekladoch gruzínskej literatúry (tak českých, ako aj slovenských) viac-menej dôsledne uplatňovaný — prepis gruzínskych slov a mien je teda úplne v súlade so zásadami slovenského pravopisu. Ostáva ešte zamyslieť sa nad otázkou, či je aj v súlade s tendenciou zjednodušovať historické písanie aspirovaných hlások v gréckych výpožičkách. V tomto prípade je zrejme v zajatí omylu ten, kto by sa nazdával, že ide o akýsi „hon na *h*" — o úsilie vylúčiť ho všade a za každú cenu. Tak to iste nie je. Zjednodušovanie sa prirodzene týka iba slov, ktoré k nám prenikali v odbornej reči už od stredoveku prostredníctvom latinčiny a ktoré sa prakticky vyslovovali vždy bez *-h-*. V tejto podobe aj zdomácneli, používatelia slovenčiny v nich aspiráciu nikdy nevyslovovali, a preto by jej označovanie bolo nadbytočné. Naproti tomu v prípadoch, kde sa *-h-* vždy vyslovovalo alebo kde sa jeho výslovnosť pokladá za správnu, pravidlá slovenského pravopisu jeho písanie zavádzajú a odporúčajú — *Thajsko, Rabíndranáth Thákur, Džamáluddín Afghání, Bhása, Bhartrhari, Zarathuštra, Thumanjan*... A nijaká snaha o zjednodušenie ich prepisu sa neprejavuje — bola by samozrejme chybná, pretože by predpisovala chybnú výslovnosť.

V druhej časti svojho článku sa Žigo zmieňuje aj o skloňovaní gruzínskych slov *batono* (pane!), *kaco* (človeče!), *genacvale* (môj milý!). Nazdávame sa, že pri preklade do slovenčiny sa tieto výrazy majú

---

slovo za plne zdomácnené, 2. vyslovili sme zásadu, že prídychovosť označujeme ako *[h]* iba po explozívach pred samohláskou.

prekladať, a nie preberať v gruzínskej podobe, ako to robí ruština, ktorá nemá pre tieto výrazy ekvivalenty (ruské *gospodin* či *sudar, čelovek, mileňkij* či *golubčik* majú iný obsah, kým slovenské *pán, človeče, môj milý* či *holúbok* a pod. významovo presne zodpovedajú gruzínskym výrazom)[2].

Redakcia Sovětská literatura
Mikulandská 7, Praha 1

LITERATÚRA

Thanamedrone kharthuli saliteraturo enis normebi. Tbilisi 1970.
Kharthuli enis orthographiuli leksikoni. Tbilisi 1968.
ORAVEC, J. — LACA, V.: Príručka slovenského pravopisu pre školy. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973.
Pravidlá slovenského pravopisu. 11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1971.

Ešte raz o prepisovaní vlastných mien z gruzínčiny

JÁN HORECKÝ

V diskusii o prepisovaní vlastných mien z gruzínčiny medzi P. Žigom a V. A. Černým a M. Tokárom sa ako hlavné východisko uvádza fonologický systém gruzínčiny. Pritom však sa autori opierajú o rozdielne fonológie. Kým P. Žigo hovorí o prídychových hláskach typu *ph,* V. A. Černý a M. Tokár hovoria jednak o glotalizovaných, jednak o aspirovaných hláskach argumentujúc tým, že glotalizácia je veľmi slabá, takže sa výraznejšie prejavuje jej protiklad aspirácia. Treba predovšetkým povedať, že aspirácia nie je protiklad glotalizácie a že v gruzínčine nejestvuje rad *p — b — p,* lež rad *b — p' — p'* čiže fonémy znelé, aspirované čiže prídychové a abruptívne (tvorené so zatvoreným hrtanom). O tom sa možno poučiť napr. v publikácii *Jazyky sveta* na s. 163.

---

[2] P. Žigo sa vo svojom článku dopustil niekoľkých nepresností, na ktoré chceme pri tejto príležitosti poukázať:

a) Slovo *tbíli* skutočne znamená „teplý", ale *-si* v názve gruzínskej metropoly neznamená „prameň"; je to iba odvodzovacia prípona zodpovedajúca nášmu *-ce* napr. v slove *Teplice.*

b) Meno *Agapia* nie je prevzaté grécke *Agathé* (tej zodpovedá v gruzínčine meno *Agathi),* ale *Agapé;* preto v ňom ani nepíšeme *(h).*

c) Lavaš nie je gruzínsky chlieb ani gruzínske slovo a nie je ani upečený „z tenkých lístkov cesta"; tenké chlebové placky typu macesa nazývané *lavaš* sú známe v Arménsku a Azerbajdžane.

V slovenčine, prirodzene, ani aspirovaných, ani abruptívnych konsonantov niet, preto vzniká otázka, ako ich prepisovať. Jednoduchá cesta je taká, pri ktorej sa používajú len prvky slovenského fonologického systému a fonémy, ktoré v ňom nejestvujú, sa zaznačujú (čisto konvenčne) najbližšími slovenskými fonémami, resp. grafémami. To je návrh P. Žiga. V. A. Černý a M. Tokár navrhujú aspirované gruzínske fonémy zapisovať spojením „graféma pre neznelú fonému + *h*". Ich hlavný argument je, že aspirácia artikulačne i akusticky takmer presne zodpovedá slovenskej hláske *h*. Lenže tu sa pletie fonologický príznak (aspirovanosť) a fonéma *h*, ktorá nemá nič spoločné s aspirovanosťou. Iba ak to, že sa už v latinčine prepisovali grécke fonémy *fí, théta,* ako *ph, th.* Ale práve tu sa graféma *h* využívala nie v platnosti hlásky, lež skutočne ako pomocný prvok, ako diakritický znak (aby sme použili výraz V. A. Černého a M. Tokára). A fonéma *h* je v slovenčine skutočne fonéma, nie diakritický znak.

Ako vidieť z diskusie, sústreďuje sa na prepisovanie vlastných mien. Ale ani jeden autor neuvádza príklad na to, že by sa protikladom aspirovanosť — neaspirovanosť rozlišovali dve vlastné mená. Zdá sa teda, že vo vlastných menách tento protiklad nemá dištinktívnu platnosť. Preto ho netreba pri prepisovaní rešpektovať.

Ako druhý, vlastne pomocný argument sa uvádza citát z Príručky slovenského pravopisu pre školy od J. Oravca a V. Lacu. V tejto príručke sa však práve vyžaduje prepisovať takými písmenami slovenskej abecedy, ktoré približne vystihujú ich výslovnosť. Druhú časť citátu si však autori interpretujú trocha svojvoľne: prispôsobiť predsa neznamená čo najvernejšie reprodukovať. Napokon keby sme tézu o návrate k pôvodnej podobe chceli brať doslovne, museli by sme aj gruzínske mená gréckeho pôvodu prepisovať z gréckej abecedy, teda napr. *Nikifor, Serafion.* Okrem toho sa pri obhajovaní tézy o návrate k pôvodným prameňom neberie do úvahy, že práve vlastné mená veľmi často prechádzajú do súčasnej slovenčiny prostredníctvom cudzích jazykov *(Euklides, Pytagoras, Atény, Filip Macedónsky, Vergílius, Ovídius).* Niet dôvodu, prečo by takýmto sprostredkujúcim jazykom z gruzínčiny nemohla byť ruština. Napokon aj V. A. Černý a M. Tokár pripúšťajú istú úpravu v type *Tbilisi,* kde nežiadajú „doslovný" prepis *Thbilisi,* argumentujúc tým, že aspirovanosť počujeme len pred samohláskami. Argument akustického dojmu je však veľmi slabý argument. Oveľa viac zaváži argument tradície a čo najjednoduchšieho grafického obrazu prepisovaných vlastných mien. A tie hovoria v prospech Žigovho návrhu.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

ROZLIČNOSTI

Zádrh a zádrheľ

I. Masár v príspevku *Zádrheľ* (Večerník 7. 3. 1980, s. 3) si všimol používanie a otázku správnosti slova *zádrheľ* (niekedy sa používa aj podoba *zádrhel*). Poukázal na veľkú rozpínavosť tohto výrazu, pripomenul jeho spríbuznenosť so slovami *zadŕhať, zadŕhavý, zádrhlivý* a všimol si aj stav v našich slovníkoch. Slovník slovenského jazyka tento výraz neuvádza, v Česko-slovenskom slovníku sa k českému slovu *zádrhel* uvádzajú slovenské neutrálne ekvivalenty *zaseknutie, zakosílenie, zadrhnutie* a štylisticky príznakové výrazy *galamuta, galimatiáš, galiba.* Sám autor vo východiskovej vete, v ktorej našiel slovo *zádrhel,* navrhuje nahradiť výraz *jemné zádrhele* výrazom *jemné zadrhnutia, jemné zádrhy* alebo ešte lepšie neobrazným, ale vecne primeraným spojením *menšie nepresnosti* (tie môžu byť pri predvádzaní hudobného diela, o ktorom tu autor výslovne hovorí, dôsledkom zle zvoleného tempa).

Chceme si tu bližšie všimnúť výraz *zádrh.* Môžeme konštatovať, že v súčasnej spisovnej slovenčine sa na stránkach dennej tlače čoraz viac používa toto slovo namiesto slova *zádrheľ,* ktoré kultivovaní používatelia spisovnej slovenčiny pociťujú ako nevhodné alebo nesprávne. Napr. *Zádrh s ťažkým dopadom.* (Večerník, 11. 12. 1985, s. 4) — *Zádrh v tomto prípade bude zrjeme v dodávateľsko-odberateľských vzťahoch* (Večerník, 31. 1. 1986, s. 8).

Slovo *zádrh* súvisí so slovesom *zadrhnúť, zadrhovať, zadŕhať, zadrhávať.* Utvorené je nulovou slovotvornou príponou, pričom sa zároveň pri tvorení predlžuje predpona *za-* na *zá-.* Podľa J. Horeckého (Slovenská lexikológia. 1. Tvorenie slov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 138) niekoľko názvov vecí je utvorených aj od slovies preradením do kategórie podstatných mien. Autor ich uvádza ako „názvy vecí utvorené konverziou", napr. *zvar, násyp, nános, prepad, zárez, zlom, odpis, osvit, okrut, pôdoj, oklep.* Podstatné meno *zádrh* je utvorené podobne ako napríklad podstatné meno *návrh* (od *navrhnúť), výrh* (od *vyvrhnúť), závrt* (od *zavŕtať).* Všade tu ide o tvorenie nulovou slovotvornou príponou so sprievodným predĺžením predpony.

Slovo *zádrh* nie je nové, ako by sa mohlo zdať. Zaznamenáva ho už Slovník slovenského jazyka (5, 1965, s. 400), no hodnotí ho ako básnický výraz na základe dokladov z Hviezdoslavovej tvorby, čo sa aj výslovne naznačuje tým, že sa v zátvorkách uvádza skratka mena

Hviezdoslava. Slovo *zádrh* sa tu vykladá pomocou výrazov *zadrhnutie, zadretie, zadrapenie* a *zaseknutie*. Doklady z tlače ukazujú, že slovo *zádrh* sa dnes začína používať namiesto slova *zádrheľ*. Z hľadiska takéhoto používania slova *zádrh* sa jeho charakteristika ako básnického výrazu ukazuje už ako nevyhovujúca. V súčasnosti je primeranejšie slovo *zádrh* hodnotiť ako štylisticky neutrálne. Nastáva tu teda zmena v štylistickej hodnote slova.

Nazdávame sa, že výraz *zádrh*, ktorý z formálneho hľadiska (z hľadiska tvorenia) zodpovedá iným podobným výrazom, možno v spisovnej slovenčine používať namiesto výrazu *zádrheľ*, ktorý sa pre svoju podobu (zakončenie na neproduktívne *-eľ* známe z niektorých expresívnych výrazov, napr. *sopeľ, chrcheľ*) pociťuje ako nevhodný.

Ladislav Dvonč

O názve jedného užitočného predmetu

V bežnom dorozumievaní môže nastať situácia, keď pre reáliu používanú v každodennom živote nemáme všeobecne ustálené spisovné pomenovanie. Tak je to aj v prípade predmetu na zabíjanie múch, komárov a pod. skladajúceho sa z dlhej rúčky (paličky) a zvyčajne z kúska kože pripevneného na jej konci, resp. v súčasnosti vyrábaného aj z plastov. Jeho užitočnosť a potrebnosť si uvedomíme najmä v čase, keď dotieravosť hmyzu najviac pociťujeme. Výraz *mucholapka*, ktorý nájdeme v Slovníku slovenského jazyka 2 (ďalej *SSJ*), označuje inú reáliu v slovníku charakterizovanú ako úzky papierový lepkavý pás, ktorý sa zavesí a je upravený na lapanie a hubenie múch (SSJ 2, s. 197—198). Nejestvovanie ustáleného výrazu vari súvisí aj s tým, že v minulosti existovali iné spôsoby na ničenie dotieravého hmyzu. Najznámejšie boli tzv. *mucháre* — sklené nádoby na chytanie múch (SSJ 2, s. 197), do ktorých sa vliala sladká návnada (napr. voda s cukrom) a muchy v nej hynuli. Tak túto nádobu pomenúvajú aj v niektorých nárečiach (D. Tisovník, okres Zvolen; Bánovce nad Bebravou; Turany, o. Martin a pod.), no má aj inú slovotvornú podobu: *muchárka* (Kameňany, o. Rožňava), resp. *muchárňa* (rozšírené vo viacerých nárečových oblastiach). Bežným, no dnes už menej známym spôsobom bolo použitie muchotrávky vloženej do taniera s mliekom, kde sa muchy otrávili pôsobením hubového jedu. Opísané spôsoby sa v súčasnosti upotrebúvajú zriedkavejšie ako kedysi. Objavili sa totiž mucholapky. Tie sa však používajú čoraz menej najmä z hygienických a estetických dôvodov, no aj pre väčšie využívanie predmetu, ktorého všeobecne prijateľný spisovný výraz hľadáme. Zaujímavé je, že neprí-

tomnosť hľadaného jednotného názvu v spisovnom jazyku akoby zastupovalo množstvo výrazov pre tento predmet v slovenských nárečiach. Z kartotéky Slovníka slovenských nárečí v dialektologickom oddelení Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV vyberáme niekoľko zaujímavých a frekventovaných pomenovaní: *chuopaňa, chuopavica* (Hlboké, o. Senica; výraz *chlopavica* uvádza Kálalov Slovenský slovník z literatúry a nárečí na s. 199 pod heslom *chlopáň* a vysvetľuje ho ako „muchačka"), *lapačka, lapanka* i *lapaňa* (Skalica), *ľapkačka* (Spišský Štvrtok, o. Spiš. Nová Ves; od slovesa *ľapkať* „plieskať"), *lefačka* Hrušové, o. Trenčín; súvisí so slovesom *lefínat* „plieskať"), *packa* (Báhoň, o. Bratislava-vidiek), *tlapka, muchaca, muchačka* i *mucháč* (aj *mucháč* nájdeme v Kálalovom slovníku na s. 347 pod heslom *mucha* vysvetlený ako „oháňka") a iné. Pravdepodobne individuálne používaný je expresívny výraz *pačmag* (Kameňany, o. Rožňava). V nárečiach teda existuje viacero pomenovaní tohto predmetu; patria však napospol do nespisovnej vrstvy slovnej zásoby a navyše majú často len úzky lokálny výskyt. V obchodnej praxi sa často používa slovo *plácačka.* Toto slovo je však nespisovné, lebo má základ v nedomácom slovese *plácat.* V Česko-slovenskom slovníku nájdeme pri slove *plácačka* slovenský ekvivalent *lopár, lopárik.* V SSJ má *lopár* len jeden význam, a to „drevená doska obdĺžnikového alebo okrúhleho tvaru obyčajne s rukoväťou, slúžiaca na krájanie (mäsa, zeleniny); tabla na miesenie cesta a pod." (SSJ 2, s. 58). *Lopárik* je deminutívna podoba. Zdá sa, že rozširovať význam tohto slova o ďalší, navyše hodne vzdialený od primárneho významu, by nebolo vhodné.

Pri ustaľovaní nového názvu by bolo možné inšpirovať sa slovesom, ktoré označuje dej pri používaní daného predmetu. V našom prípade to môžu byť slovesá *plieskať, chytať, lapať, oháňať sa.* Od základov slovies *chytať* a *lapať* je utvorených viac výrazov na označenie nástrojov, činnosti, rôznych zariadení a pod. (napr. *chytač, chytačka, lapač, lapačka, lapadlo* a iné — všetky sú uvedené v SSJ). Najvhodnejšie sa ukazuje sloveso *plieskať,* ktoré značí: 1. prudkými nárazmi predmetu o predmet alebo prudkými pohybmi ohybného predmetu spôsobovať vznik krátkych prenikavých zvukov, 2. (koho čo čím, po čom) biť, udierať (SSJ 3, s. 91—92). Pridaním prípony *-ačka* vzniká pomenovanie *plieskačka.* Dvojslovný výraz *plieskačka na muchy* by bol presnejší a jednoznačnejší, treba však podotknúť, že aj nešikovnejší. Aj sám výraz *plieskačka* môže pôsobiť ako umelé napodobnenie spomenutého výrazu *plácačka.* Dalo by sa uvažovať aj o názvoch *pleskáč,* resp. *plieskač* utvorených príponou *-áč,* resp. *-č,* takisto od slovesa *plieskať.*

Načrime ešte raz do bohatého slovníka našich nárečí. Okrem už uvedených výrazov sa v nárečiach nachádzajú aj názvy *lapka* a *mu-*

chárik. Ich podoba zodpovedá požiadavkám kladeným na spisovné výrazy a označovacie vlastnosti zodpovedajú vlastnostiam hľadaného názvu predmetu na lapanie či zabíjanie múch. Najväčšie predpoklady na uplatnenie v spisovnom jazyku majú teda názvy *lapka, muchárik*, resp. aj *pleskáč/plieskač*. Ktorý z nich získa dominantné postavenie, závisí vo veľkej miere od používateľov spisovného jazyka. Jazyková prax ukáže, ktorý z nich bude najvhodnejší a bude sa používať.

Miloslav Smatana

SPRÁVY A POSUDKY

Blahoželáme docentke Anne Rýzkovej

Pri gratulácii k okrúhlemu životnému jubileu doc. PhDr. Anny Rýzkovej, CSc., sotva by sme na jej charakteristiku našli výstižnejšie slová ako tie básnikove: „...nie to je moje povolanie, schytávať vietor, ktorý vanie, lež kameň kresať, kresať kameň" (Ján Smrek).

Keď r. 1962 doc. A. Rýzková, terajšia prodekanka a vedúca Katedry slovenského jazyka a literatúry na Pedagogickej fakulte UK v Bratislave so sídlom v Trnave, nastúpila na katedru ako mladá odborná asistentka, bola s učiteľským povolaním už dôverne oboznámená. Vyučovať slovenčinu začala v rodnom Záhorí (pochádza z Prietrže, tam sa narodila 25. 6. 1936, pôsobila v základnej i strednej škole v Malackách a v Skalici) čiže v nárečovom prostredí, kde učiť žiakov spisovne hovoriť a písať znamená kresať tvrdý, neraz veru ťažko poddajný kameň. Naprávať, pestovať, skrátka skultúrňovať hovorenú i písanú reč adeptov učiteľstva slovenčiny pripadlo A. Rýzkovej potom na fakulte. Prednášala a viedla semináre najmä z fonetiky, fonológie a morfológie súčasného slovenského spisovného jazyka. V požiadavkách na vedomosti i na kultúrnosť reči budúceho učiteľa bola neústupčivá a nekompromisne spravodlivá. Mnohí absolventi trnavskej pedagogickej fakulty, ktorým sa podarilo zbaviť sa zdanlivo neprekonateľných návykov chybnej výslovnosti alebo pravopisu, vďačia za to v prvom rade jej. Učiteľom pomáhala aj ako spoluautorka príručiek na vyučovanie (*Všestranný jazykový rozbor*, 1970; *Pravopisný výcvik*, 1979), aj ako členka redakčnej rady časopisu *Kultúra slova* a jeho prispievateľka.

Záujmy študentov mala A. Rýzková na zreteli aj vtedy, keď prerušila zbieranie nárečového materiálu na svoju kandidátsku dizertáciu a r. 1971 odišla za lektorku na Humboldtovu univerzitu v Berlíne. Tam sa zapojila aj do práce v čs. kultúrnom stredisku a spolu s A. Gladrowovou zostavila a vydala prvú, priekopnícku učebnicu slovenského jazyka pre nemeckých poslucháčov slovakistiky na vysokých školách v NDR (*Grundkurs Slowakisch*, 1975).

Po návrate z Berlína (1973) pokračovala vo vedeckovýskumnej práci. Utvoriť historicko-dialektologickú monografiu o myjavsko-brezovských nárečiach

bolo fyzicky a časovo nesmierne náročné. Z myjavsko-brezovských nárečí čerpala A. Rýzková tematiku aj pre svoju doktorskú dizertáciu. Úryvok zo svojich prác uverejnila pod názvom *Vplyv kolonizácií na formovanie fonologického systému myjavsko-brezovských nárečí* (Jazykovedné štúdie 18. Bratislava, Veda 1983, s. 5—19).

Popri úmornej učiteľskej i vedeckovýskumnej činnosti stačila doc. A. Rýzková zodpovedne plniť aj stranícke funkcie. Spomeňme aspoň niektoré: členka pléna OV KSS, ideologickej komisie OV KSS v Trnave, inštruktorka v straníckej skupine poslucháčov, predsedníčka ZO KSS na PdF UK v Trnave. Ako príkladne a svedomito dokázala formovať budúceho učiteľa slovenčiny, rovnako zodpovedne a hlboko ľudsky vedela chápať problémy svojich spolupracovníkov, vždy ochotná podať pomocnú ruku každému, kto ju potreboval.

Kolegyni a vzácnej priateľke doc. Anne Rýzkovej želáme k júnovému dňu jej narodenín veľa zdravia a tvorivých síl, aby i naďalej mohla kráčať životom s úsmevom nad dobre a pekne vykresaným kameňom svojej statočnej práce.

Valéria Betáková

Zo školenia pracovníkov podniku Reštaurácie

Pobočka Československej vedecko-technickej spoločnosti a Krajské stredisko pre rozvoj spoločného stravovania v Košiciach pripravili v dňoch 25.—27. II. 1986 školenie pracovníkov obchodnej politiky a propagácie v podniku Reštaurácie. Na školení sa objasňovali aktuálne problémy propagácie vo verejnom stravovaní, pričom sa do jeho rámca zahrnula aj prednáška o jazyku vybraných reklamných a propagačných textov vydaných a používaných v minulom roku v podniku Reštaurácie.

V prednáške sa najskôr pripomenuli niektoré všeobecné zistenia o jazyku v oblasti reklamy a propagácie a potom sa analyzovali konkrétne texty. Zo všeobecných zistení hodno zaznamenať, že jazyk je najvernejším a najspoľahlivejším pomocníkom reklamy, hoci sa v tejto oblasti intenzívne pracuje s vizuálnymi pomôckami, hoci tu hrá závažnú úlohu priestor, farba, svetlo, materiál, výrobky atď. Vyplýva to z podstaty a funkcie jazyka: je nenahraditeľným nástrojom dorozumievania v každej sfére ľudskej aktivity, teda aj v okruhu reklamy a propagácie. Na tomto úseku sa však od jazyka očakáva aj čosi viac než len byť nástrojom na vyjadrenie oznámenia. Predpokladá sa, že oznámenie bude vynachádzavé, pútavé, mobilizujúce, presvedčivé, esteticky pôsobivé atď. O reklamných textoch naozaj vo veľkej miere platí tvrdenie reklamných textárov, že text zbásňuje spotrebný tovar. Prirodzene nie každý text možno odiať do básnického rúcha. Zväčša musí stačiť dobré prozaické slovo vyberané so zámerom dať viac ako len číru informáciu o existencii nejakého tovaru, o pripravovanej akcii ap.; v reklame sa vyžaduje podať informáciu neošúchanými slovami, neopotrebovanými vyjadreniami. Súčasný spotrebiteľ a potenciálny prijímateľ tzv. reklamného posolstva je človek poučený a odmieta naivné slogany a texty, ktoré priamočiaro a bez iskierky vynachádzavosti servírujú propagačné argumenty. Navyše nejeden

súčasný spotrebiteľ a prijímateľ reklamných textov je dobre informovaný aj o otázkach jazykovej správnosti, preto ho vyrušuje každý nevhodne použitý nespisovný prostriedok nielen v rozhlase, televízii, dennej tlači, lež aj v propagačných a reklamných textoch. Práve preto treba venovať primeranú pozornosť ich jazykovej a štylistickej zložke.

Na jazykovú analýzu poskytli organizátori školenia krátke súvislé texty, ktorých obsahom je spravidla pozvanie na nejakú akciu, ďalej heslá a slogany. Aby výklad o textoch bol dosť zreteľný, uviedol sa vždy celý text a ten sa komentoval. Napr. k textu *Rekreačná oblasť DOMAŠA, závod Poľana pripravila pre svojich návštevníkov príjemné posedenie a pobavenie sa pri hudbe vo vinárni II. c. sk. // Na pobavenie a do tanca hrajú skupiny: // — utorok, streda, štvrtok — skupina Akord // piatok, sobota, nedeľa — skupina ZK ROH Chemlon Humenné* sa pripomenulo, že svojráznemu vyjadreniu *rekreačná oblasť DOMAŠA pripravila* bolo potrebné vyhnúť sa štylizačnou úpravou: *Závod Poľana v rekreačnej oblasti Domaša pripravil...* Rušivým prvkom je slovesné podstatné meno *pobavenie sa* (vzhľadom na vyjadrenie *pripraviť pobavenie sa)*. Samo osebe síce nie je nesprávne, ale v uvedenom kontexte je významovo priliehavejšie slovo *zábava*. V druhej časti oznamu nie je náležitý slovosled a okrem toho sa na malej ploche trikrát opakuje slovo *skupina*. Názvy skupín mali byť na začiatku riadkov, aby čitateľ oznamu dostal napred informáciu o nich, až potom informáciu o tom, kedy ktorá skupina účinkuje.

Text *Reštaurácie, OP Trebišov uskutoční predvianočnú výstavku jedál dňa 18. 12. 1985 v priestoroch hotela Zemplín v Trebišove v čase od 11.00 hod. do 14.00 hod., na ktorú Vás srdečne pozýva* sa uviedol ako ukážka na prehustenosť informáciami, ktoré sú síce potrebné, ale ktoré by sa ľahšie vnímali rozložené do dvoch krátkych viet: *Reštaurácie, OP Trebišov, Vás srdečne pozývajú na predvianočnú výstavku jedál. Výstavka bude (sa uskutoční) v priestoroch hotela Zemplín dňa 18. 12. 1985 od 11.00 do 14.00 hod.* Podobná úprava sa vyžaduje aj preto, aby sa vedľa seba a do výhodnej koncovej pozície dostali dôležité údaje o mieste a čase akcie.

O texte *Nezabudnite na Silvester, televízia ho bude opakovať, ale ten pravý strávite iba u nás* sa konštatovalo, že sa v ňom nevhodne stotožňujú výrazy *silvestrovský program v televízii* a názov *Silvester* (= posledný deň roka). Navrhla sa takáto úprava: *Nezabudnite! Silvestrovský program bude televízia opakovať, ale toho pravého Silvestra* (nie *ten pravý Silvester) strávite iba u nás.* Hoci si táto ukážka vyžadovala istý nápravný zásah, badať v nej úsilie formulovať text nielen ako čisto informatívny, ale aj ako reklamný. V skúmanom súbore sa táto pozitívna tendencia plnšie rozvinula v niekoľkých ďalších prípadoch: *Týždeň maďarskej kuchyne // Pozývame Vás na týždeň lahodných vôní, pikantných chutí a delikátnych korenín — na týždeň maďarskej kuchyne v závode Hviezda v čase od 28. 10. do 1. 11. 1985. — Chutne, zdravo, racionálne // Kde? V závode Savoy. // Kedy? 18. 11. — 22. 11. 1985. // Čo? Týždeň jedál zo zveriny a hydiny — týždeň racionálnej výživy.* Prvý oznam „zreklamňujú" vhodne volené výrazy *lahodné vône, pikantné chute, delikátne koreniny,* ktoré sú výstižným a ozvláštňujúcim pomenovaním gastronomickej akcie, druhý zas racionálne usporiadanie textu do útvarov bez určitého slovesa určených na rýchlu komunikáciu. Tieto texty v podstatne vyššej

miere ako ostatné texty posudzovaného súboru spĺňajú nároky na reklamný text, o ktorých sa hovorilo vo všeobecnom úvode.

V rámci prednášky odzneli nápravne zacielené poznámky o štylizácií viacerých textov, ako aj poznámky o tom, že výberu slov ako základného materiálu každého jazykového prejavu vždy treba venovať náležitú pozornosť. Do verejných prejavov sa majú vyberať spisovné slová, pretože použitie nespisovných slov nezaručuje úplnú zrozumiteľnosť textu. Ak napr. podnik ponúka istú špecialitu pod názvom *tatarčané pirohy*, vystavuje sa riziku, že daktorí potenciálni zuájemcovia o špecialitu tomuto názvu neporozumejú. Nárečové slovo *tatarčaný* (spis. *pohánkový)* je zrozumiteľné len príslušníkom niektorých východoslovenských nárečí. Približne rovnaké riziko je aj pri použití slova *diskohrátky,* ktoré síce nie je nárečové, ale v spisovnej slovenčine je neznáme. Práve preto sa žiada formulovať vetu *Pozývame Vás na diskohrátky* s prihliadnutím na ekvivalenty českého slova *hrátky,* ktorými sú v slovenčine slová *posiedka, posedenie, zábava,* alebo hľadať samostatné pomenovanie.

Analyzované texty mali pomerne veľa pravopisných nedostatkov napr. v písaní veľkých písmen. Napriek tomu, že písanie veľkých písmen je dosť zložitý bod nášho pravopisu, mnohé konkrétne prípady sú jednoznačné, a preto akékoľvek zaváhanie v nich ostro vystupuje ako pravopisná chyba: s veľkým začiatočným písmenom sa neodôvodnene písali spojenia *Ruská kuchyňa, Maďarská kuchyňa, Silvestrovská zábava, Halali* a i.

V prednáške sa upozornilo, že neoddeliteľnou zložkou kultúry písaného textu je zachovávanie interpunkčných pravidiel. Jeden typ častých pravopisných chýb reprezentovalo vo východiskovom materiáli súvetie *Nežijeme preto aby sme jedli, jeme preto aby sme žili,* v ktorom sa pred spojkou *aby* v obidvoch prípadoch vynechala čiarka.

Jazyková úroveň vybraných reklamných a propagačných textov sa komentovala sa zámerom napraviť základné nedostatky, ale aj so zámerom upozorniť, že v okruhu reklamy a propagácie sa jazyk nepoužíva iba ako nástroj na sprostredkovanie informácií, ale že tam zreteľne vystupujú aj jeho ďalšie funkcie.

Ivan Masár

SPYTOVALI STE SA

Denticulus — dentikul. — MUDr. Ľ. M., II. stomatologická katedra LF UPJŠ, Košice: „Prosím, aby ste uviedli, aká je správna slovenská podoba od latinského slova *denticulus.* Dosiaľ bol v stomatologickej nomenklatúre vžitý názov *dentikel* (čes. *dentikl),* ale niektorí odborníci majú proti nemu námietky a za správny pokladajú názov *dentikul* (podobne ako v nemčine). Môžeme teda názov *dentikul* vyhlásiť za správny? Zároveň sa spytujem, či by nebol vhodný názov *pulpálny kameň* — ide totiž o mineralizovaný útvar v tkanive pulpy."

Na prvú časť otázky, či v slovenčine možno vyhlásiť podobu *dentikul* za

správnu, odpovedáme kladne: možno. Mnohé latinské substantíva mužského rodu zakončené na *-us* sa totiž prevzali ako odborné názvy do slovenských terminológií a nomenklatúr rozličných odborov, pričom sa adaptovali tak, že koncové *-us* sa vynechalo (porov. *manipulus — manipul, apparatus — aparát, fasciculus — fascikul*). Pravda, adaptačný proces nepostupuje vždy rovnako. Nerovnakosť v preberaní potrebných pomenovaní zreteľne vidieť na názvoch z oblasti medicíny, kde sa vžili jednak pomenovania bez koncového *-us (normocytus — normocyt, monocytus — monocyt, micrococcus — mikrokok, prolapsus — prolaps* a i.), jednak pomenovania, pri ktorých sa aj v slovenčine koncové *-us* zachovalo *(calcaneus — kalkaneus, calculus — kalkulus, notomelus — notomelus, tetrophtalmus — tetroftalmus, tragus — trágus* a i. — porov. J. Kábrt — V. Valach: Stručný lekársky slovník. 2. dopl. vyd. Martin, Osveta 1981. 496 s.). V jednotlivých prípadoch možno zistiť kolísanie. Napr. pri termíne *furunculus* citovaný slovník zaznamenáva slovakizovanú podobu *furunkulus* (s. 148), ale v iných slovníkoch možno nájsť aj podobu *furunkel* (J. Mistrík, Retrográdny slovník. Bratislava, Univerzita Komenského 1976, s. 314). Podoba *furunkel* poukazuje na prevzatie prostredníctvom nemčiny. Zaujímavé sú dvojice typu *fascikulus — fascikel* (v prvom prípade ide o lekársky termín, v druhom o slovo z bežnej slovnej zásoby).

V súvislosti s nadhodenou otázkou treba upozorniť, že domácim ekvivalentom latinského názvu *denticulus* je aj slovo *zúbok* (porov. J. Kábrt — V. Valach, Stručný lekársky slovník, 1981, s. 98).

Dvojslovný názov *pulpálny kameň* z jazykovej stránky vyhovuje a keďže je prijateľný aj z vecnej stránky (tak sa to konštatuje v liste), niet prekážok, aby sa zaviedol do stomatologickej terminológie ako synonymum jednoslovného prevzatého názvu *dentikul*. Dvojslovný názov sa ukazuje ako presnejší a výstižnejší.

Ivan Masár

Ako sa volá malá kancelária? — S. Š. z Bratislavy: „Pri príprave dialógov dabovaného filmu z prostredia veľkej stavby sme narazili na problém, ako pomenovať malú kanceláriu, teda ako utvoriť zdrobneninu od slova *kancelária*, keďže v Slovníku slovenského jazyka sa pri slove *kancelária* zdrobnenina neuvádza. Touto zdrobneninou sme chceli označiť kanceláriu vedúceho na stavbe, ktorá má veľmi malé rozmery. Pri hľadaní vhodnej zdrobneniny sme uvažovali o dvoch alternatívach: *kancelárioučka* a *kancelárička*. Sú tieto podoby správne?"

Zdrobnenina k slovu *kancelária* sa v normatívnych príručkách zatiaľ neuvádza a nenašli sme na ňu doklad ani v lexikálnej kartotéke Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. To však ešte neznačí, že ju nemožno utvoriť. Treba však zvoliť správny slovotvorný model.

Zdrobnené názvy vecí a miesta ženského rodu sa v spisovnej slovenčine tvoria príponami *-ka, -ička* a *-ôčka* (resp. po predchádzajúcej dlhej slabike príponou *-očka*), napr. *piecka, skalka, ulička; bránička, stajnička, tehlička; žilôčka, žiarovôčka, hlávočka, postieľočka*. Z hľadiska slovotvornej prípony by sa teda zdalo, že sú možné obidve uvádzané podoby zdrobneniny od slova

kancelária, teda *kancelárioočka* a *kancelárička.* No na utvorenie zdrobnenín príponami *-ička* a *-ôčka (-očka)* od slov zakončených na *-ia* sme nenašli oporu. Pri utvorení náležitej podoby zdrobneniny je totiž potrebné použiť nielen vhodnú slovotvornú príponu, ale aj vhodný slovotvorný postup, teda brať do úvahy aj takú vec, ako je zakončenie slovotvorného základu. Slovo *kancelária,* ktoré je cudzieho pôvodu, je zakončené na *-ia.* Tu, pravda, nejde o dvojhlásku *-ia,* ale o zoskupenie dvoch samohlások, ako to vidieť z nepriamych pádov: *(v) kancelárii, (za) kanceláriou, (v) kanceláriách.* Tvarotvorným, ale zároveň aj slovotvorným základom je po vynechaní prípony *-a* časť *kancelári-.* A tak príslušnú zdrobneninu nemožno utvoriť bežným slovotvorným postupom iba mechanickým pridaním prípony *-ička,* resp. *-ôčka (-očka)* k slovotvornému základu, ale treba prizerať aj na spôsob tvorenia odvodenín od takto zakončených slovotvorných základov. Napr. prídavné mená od slov *havária, misia, penzia, réžia* sú utvorené tak, že sa prípona *-ný* pridala k základu rozšírenému o spoluhlásku *j: havarijný, misijný, penzijný, réžijný.* Základ rozšírený o spoluhlásku *j* sa uplatňuje nielen pri tvorení odvodenín od všeobecných podstatných mien, ale aj od cudzích vlastných mien zakončených na *-ia,* napr. *Alexandria — alexandrijský, Ázia — ázijský, Nikózia — nikózijský, Nikózijčan* (porov. L. Dvonč, Slovenská reč, *32,* 1967, s. 190—191). Od slov zakončených na *-ia* sa zo základu rozšíreného o spoluhlásku j tvoria aj zdrobneniny, a to pomocou prípony *-ka.* V Slovníku slovenského jazyka sa z takto utvorených zdrobnenín uvádzajú zdrobneniny *penzijka* (od *penzia)* a *štúdijka* (od *štúdia).* Podľa tohto modelu možno utvoriť aj zdrobneninu od slova *kancelária,* teda *kancelárijka.* A potenciálne sú aj zdrobneniny *galérijka, havárijka, réžijka.* Tieto slová neobsahujú v sebe iba príznak zdrobnenosti, ale — a to predovšetkým — príznak expresívnosti.

Na otázku položenú v nadpise našej poznámky možno odpovedať stručne takto: Malá kancelária sa volá *kancelárijka.*

Matej Považaj

Ks

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník *20*, 1986, č. 6. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Michalíková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 817 59 Bratislava. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v júni 1986. Register. zn. F-7050.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Gottwaldovo nám. 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. For all other countries distribution rights are held by KUBON and SAGNER, Inhaber Otto Sagner, Postfach 34 01 08, D-8000 München 34, West Germany.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1986

Cena Kčs 3,—

KUL
TÚRA
SLOVA